



Slavko SPLICHAL*

IZVIRNI
ZNANSTVENI
ČLANEKJAVNO MNENJE –
TEMELJ ALI PRIVID DEMOKRACIJE?

Povzetek. Članek obravnava temeljni protislovji, s katerima je "obremenjen" pojem javno mnenje: 1. notranje protislovje, ki nastaja kot posledica povezovanja pojmov "javno" in "mnenje", in 2. zunanje protislovje, ki se izraža med subjekti javnega mnenja in subjekti, ki mu stoje nasproti, oz. med izražanjem in udejanjanjem javnega mnenja. Protislovji sta obravnavani v povezavi s ključnimi tradicijami, ki so se v proučevanju javnega mnenja uveljavile od razsvetljenstva naprej: klasično liberalno teorijo "vladavine javnega mnenja", liberalistično teorijo "tiranije javnega mnenja", ameriškim pragmatizmom in sociologizacijo teorije javnosti, socialnopsihološkimi modeli javnega mnenja in post-modernimi tematizacijami "javne sfere". V njih se izkazuje, da je od vsega začetka javno mnenje ne le politično relevantno, ker vedno na določen način vključuje odnos do oblasti, ampak tudi politično problematično, ker je ta odnos vedno zgodovinsko pristransko določen. Vprašanje konvergenke ključnih paradigem dvajsetega stoletja zato ni le vprašanje teoretske in metodološke, ampak tudi ideološke kompatibilnosti.

Ključni pojmi: javnost, javno mnenje, demokracija, svoboda tiska, javnomnenjska glasovanja.

Javno mnenje je pojem, ki nas pogosto nekako spravlja v zadrego. Lažje je na primer govoriti o "demokraciji" ali "socializmu", kot pa določiti pogoje, pod katerimi javno mnenje oblikuje zahteve, ki jih mora oblast upoštevati (Wilson 1962, 39).

Nejavna mnenja so številna in samo "javno" mnenje je dejansko fikcija; kljub temu pa se je treba držati pojma javnega mnenja v komparativnem pomenu, ker je treba ustavno realnost socialne države dojeti kot proces, v katerem se uresničuje politično dejavna javnost in se torej izvajanje socialne oblasti in politične vladavine efektivno

* Dr. Slavko Splichal je profesor komunikologije na Fakulteti za družbene vede in urednik revije Javnost – The Public

¹ Pričujoče besedilo je nastalo kot zasnova obsežnejše študije o javnosti in javnem mnenju, ki bo pripravljena za objavo v nekaj mesecih. Bralcem se opravičujem, ker je marsikatera misel ostala nedorečena – bodisi zato, ker še ni dozorela, bodisi zaradi že sicer predolgega članka. Da je besedilo kljub temu objavljeno, gre zahvala uredniku Igorju Lukšiču in pričakovanemu zanimanju študentov, ki poslušajo predmet Javno mnenje v okviru dodiplomskega in podiplomskega programa komunikologije.

podreja demokratični postavki javnosti. Iz te dimenzije državno-družbenega razvoja je potemtakem treba razviti kriterije, po katerih je mogoče mnenja empirično meriti glede na stopnjo njihove javnosti; tako empirično ugotavljanje javnega mnenja v komparativnem pomenu je danes celo najzanesljivejše sredstvo, kako priti do utemeljenih in primerljivih izjav o demokratični integracijski vrednosti dejanskega ustavnega stanja (Habermas 1962/1989, 268).

V začetku dvajsetih let tega stoletja je Walter Lippmann v knjigi *Public Opinion* zapisal: "Ker naj bi bilo javno mnenje poglavitno gibalno v demokracijah, bi bilo razumno pričakovati, da bomo o njem našli ogromno literature. A je ne najdemo. (...) Obstoj sile, ki jo imenujemo Javno mnenje, je v glavnem videti samoumeven" (Lippmann 1922/1960, 253). Že od konca petdesetih letih pa je, prav nasprotno, za razprave o javnem mnenju in javnosti postalo simptomatično, da se začenejo z opombo, da sicer obstaja izredno obsežna literatura o javnosti in javnem mnenju, pač pa ni nikjer mogoče najti jasne in nesporne definicije teh pojmov.

Harwood L. Childs, prvi urednik revije *Public Opinion Quarterly*, ki je začela izhajati leta 1937, je za primer naštel nekaj deset "vnetih poskusov, da bi našli smiselno in sprejemljivo definicijo" javnega mnenja, pretežno iz dvajsetih in tridesetih let (Childs 1965, 14-26). Zadrega z definicijami je pripeljala že Childsa in za njim mnoge, ki so prispevali k uveljavitvi empirične tradicije v konceptualizaciji javnega mnenja, kot na primer Benjamina Ginsberga (1986) in Johna Zallerja (1992), do tega, da so pojem "javno mnenje" v empiričnem raziskovanju nadomestili s pojmom "množično mnenje" (mass opinion)². S tem so pravzaprav pokazali, da se v relativno dolgem obdobju od začetkov empiričnega raziskovanja "javnega mnenja" vsaj v nečem ni nič bistvenega spremenilo - namreč v brezuspešnih prizadevanjih, "da bi definirali pomen izraza 'javno mnenje' na splošno sprejemljiv način. Rezultat je, da je skoraj toliko definicij, kot je opravljenih študij" (Childs 1939, 327). Problem definicije je povzročal tako velike težave, da so se politologi na nacionalni konferenci v ZDA leta 1924 z njimi ukvarjali na okrogli mizi o "politični statistiki" in prišli do zaključka, da bi se bilo pametno "izogibati rabi izraza 'javno mnenje', če le mogoče" (Binkley 1928, 389).

Da omenjeni paradoks v odnosu med številom razprav in pojmovno razvidnostjo obstaja, se je gotovo treba strinjati, čeprav to še ni zadosten razlog za to, da bi se v celoti odpovedali pojmu "javno mnenje". Binkleyev predlog v dvajsetih letih je bil, da bi bilo smiselno ugotoviti, "v kakšnem medsebojnem razmerju so različni pojmi javnega mnenja, in določiti podobnosti in razlike med njimi" (Binkley 1928, 389), česar so se mnogi tudi lotili.

Relativna neuspešnost teh prizadevanj je povezana z dvema temeljnima protislovjema, s katerima je obremenjeno javno mnenje in zaradi katerih nastajajo ključne definicijske težave:

² Ginsbergova in Zallerjeva odločitev za "množično mnenje" ni utemeljena na dihotomiji "javno mnenje - množično mnenje", v kateri "množično mnenje" pomeni negacijo "javnega mnenja", kot jo na primer najdemo pri Tönniesu (1922, 77-78) in nato Schmidichenu (1959).

1. *notranje protislovje* nastaja kot posledica povezovanja pojmov "javno" in "mnenje",
2. *zunanje protislovje* se izraža v odnosih med subjekti javnega mnenja in subjekti, ki mu stoje nasproti, oz. med *izražanjem* in *udejanjanjem* (javnega) mnenja;
3. temu pa je treba dodati definicijske zadrege s samima pojmom "mnenje" (npr. v odnosu do pojma "stališče") in "javno/st" (npr. v odnosu do pojma "zasebno/st"), ki se še povečujejo zaradi jezikovnih razlik (npr. med nemško *die Meinung* in francosko *l'opinion*, ki jo je prevzela tudi angleščina).

Na strogo teoretični ravni je problem definiranja javnega mnenja, kot pravi Binkley, "stvar kombiniranja dveh izrazov: Tu je ena entiteta: *mnenje*; in tam je druga: *javnost*" (Binkley 1928, 389). "Kombinacija" pa nikakor ni preprosta. Pojem "javno mnenje" je od vsega začetka zaznamovan s protislovnim odnosom med *mnenjem* in *javnim*. V pojmu "javno mnenje" ali, splošneje, "javna sfera" je, kot meni Robbins (1993, xxi), "nerazrešena in morda nerazrešljiva napetost med strogo, avtoritativno singularnostjo (javnost kot predmet iskanja univerzalnega kolektivnega subjekta ali privilegirane arene bojevanja) in bolj popustljivim, razsrediščenim pluralizmom (javnost [publicness] kot nekaj, kar je liberalno razpršeno v mnogih kolektivitetah, katerih različnosti ni mogoče odpraviti)".

Liberalni filozofski poskus pojmovno povezati *javno* in *mnenje* je predstavljal poskus združitve v celoti dejansko nezdružljivega – "enega" z "mnogim", individualno korist z občim dobrim (Jordan 1918 v Tönnies 1922, 132). Medtem ko *javno* pretendira na univerzalno, objektivno in racionalno, je *mnenje* pretežno zaznamovano s subjektivnim, spremenljivim in negotovim (Baker 1990, Otto 1966). "Mnenje" ima izrazit pečat individualnega, saj je izraz človekove subjektivitete: vsebino, intenzivnost in trajnost mnenja določa posameznik. Pojem "javno" pa ima prav nasprotni predznak: implicira prisotnost drugih oz. večje število ljudi, kar v temelju problematizira značaj individualnosti v "mnenju". "Vse, kar se pojavlja v javnosti, lahko vsakdo vidi ali sliši in ima najširšo možno publiciteto" (Arendt 1958/1989, 50). Javnega mnenja ni mogoče misliti kot posamičnega, enotnega mnenja relativno velike skupine ljudi (množice, javnosti, publike, občinstva ali celo prebivalstva, ljudstva ali naroda); lahko je le konglomerat različnih in tudi nasprotnojučih si mnenj. Takó ni nenavadno, da razumevanja javnega mnenja skozi tri stoletja nihajo med holističnimi prizadevanji, da bi javno mnenje umestili v področje kolektivnega, in redukcionističnimi definicijami, ki javno mnenje v celoti pripisujejo posamezniku (Price 1992, 2), s čimer kot bistveno razsežnost definiranja javnega mnenja (vsaj implicitno) postavljajo tudi odnos med javnim in zasebnim.

Druga bistvena in trajna pojmovna razsežnost javnega mnenja, ki ne povzroča nič manjše definicijske težave, je politična: javno mnenje naj bi *izražalo* in *uveljavljalo* voljo ljudstva. Ideja javnega mnenja je vsaj od Rousseauja naprej v temelju povezana z idejo *vladavine ljudstva* oz. demokracije. Gre za odnos med javnim mnenjem ter ljudsko suverenostjo, načelom vladavine večine, političnim predstavništvom in formalnimi, ustavno določenimi potmi participacije v odločanju. Tudi ta odnos je protisloven. Najprej zato, ker – kot poudarja Wilson –

razvoj idej o ljudski suverenosti in participaciji ni potekal istočasno in skladno z razvojem ideje o svobodnem izražanju mnenja:

Zgodovinsko je bila formalna participacija daleč pred idejo svobodnega mnenja, svobodno mnenje pa je logično popolno samo, kadar ni mehanizma politične cenzure ali prisile. Verjetno lahko samo anarhisti rečejo, da v resnici verjamejo v popolnoma svobodno mnenje, medtem ko so lahko tisti, ki verjamejo v vladanje in prisilo, ki jo spremlja, nasilni zagovorniki množične participacije v odločanju. [...] V podporo javnim odločitvam je večina pripravljena zanikati pravico izražanja določenih mnenj, zlasti tedaj, kadar naj bi nasprotovala načelu kontinuiranega obstoja skupnosti (Wilson 1962, 5).

Odnos med javnim mnenjem in vladavino ljudstva je protisloven tudi zato, ker javno mnenje nikdar ni bilo razumljeno kot participacija v izvajanju oblasti, ampak prej kot kritika oblasti; javno mnenje tudi kot "mnenje ljudstva" ali "socialistično javno mnenje" (gl. Splichal 1981a) ni moglo postati "ljudska oblast", razen v revolucionarnih obdobjih ljudske demokracije, ki so se vselej sprevrgla v svoje nasprotje, tj. v "demokracijo tiranijo" oz. totalitarno oblast.

Z intenziviranjem razprav o javnem mnenju v 20. stoletju so postajale razlike glede tega, kaj sploh je predmet razpravljanja, vse večje. V dvajsetih letih je ameriškim politologom še uspelo doseči konsenz glede definicije pojma "opinion", ki pa je bil hkrati že v ostrem nasprotju s Tönniesovim razumevanjem *Meinung*. Medtem ko so ameriški politologi npr. soglašali, da "mnenje ni nujno rezultat racionalnega procesa" (Binkley 1928, 389), je Tönnies poudarjal, da "verovanje pripada srcu, mnenje [Meinen] pa glavi" (Tönnies 1922, 19). Glede odnosa javno - mnenje ter odnosa javnost - javno mnenje pa so (p)ostale razlike nepremostljive tudi za ameriške politologe same:

Glede vprašanja, kdaj je mnenje javno, na okrogli mizi niso uspeli priti do jasnega zaključka. Ključne točke nestrinjanja so bile naslednje:

1. ali je in mora nujno biti o danem vprašanju eno javno mnenje ali je lahko večje število javnih mnenj;
2. ali je mnenje javno zaradi zadeve, na katero se nanaša, ali zaradi vrste oseb, ki ga oblikujejo;
3. kakšen del javnosti mora soglašati v mnenju, da le-to postane javno, in
4. ali mora imeti privolitev tistih, ki ne soglašajo" (Binkley 1928, 389).

V naslednjih desetletjih se je seznam vprašanj, ki zadevajo odnose [javnost] - [javno - mnenje] in glede katerih ni konsenza, še močno razširil. Z razširitvijo seznama se je samoumevno postavilo tudi meta-vprašanje sistemizacije "spornih vprašanj" in s tem seveda novo sporno vprašanje, kajti tudi poskusi sistemizacij se med seboj močno razlikujejo. Childs (1965, 14-24) je razlike med definicijami javnega mnenja opredelil z naslednjimi ključnimi vidiki:

- stopnja soglasnosti glede javnih zadev,

- način oblikovanja mnenj,
- kakovost ali izvrstnost mnenj,
- kdo ima mnenja,
- vsebina mnenj.

Childs je specifične vidike, ki diskriminirajo definicije javnega mnenja, izluščil skoraj izključno iz socialnopsihološke oz. empirične tradicije proučevanja javnega mnenja. Pri tem se je še vedno opiral predvsem na sporne točke v definiranju javnega mnenja, ki so jih opredelili ameriški politologi v dvajsetih letih, in "razrešil" težave "z zelo splošno in zelo enostavno definicijo": javno mnenje naj bi bilo preprosto "vsaka zbirka individualnih mnenj" (Childs 1965, 349). Ulla Oto (1966) je kot "najbolj nujna vprašanja pri opredeljevanju bistva javnega mnenja", ki izhajajo iz perspektive "sociologizacije" javnega mnenja, naštel:³

- *Kakovost javnega mnenja*: Ali je javno mnenje racionalno oz. ga je mogoče "vzgojiti" v racionalnega - ali pa je iracionalno in predvsem rezultat "socialnih tehnik", ki usmerjajo človekovo vedenje?

- *"Agregatno stanje"*: Ali je javno mnenje trajno, permanentno in usmerjeno h končnemu cilju - ali pa je spremenljivo kot "vremenski petelin na strehi"?

- *Zgodovinsko mesto*: Ali je javno mnenje zgodovinski dejavnik, ki je povezan z vsakokratno organizacijo družbe, v kateri predstavlja "funkcionalno matriko" - ali pa je nov družbeni moment, ki se v povezavi s sodobnim razvojem znanosti, tehnike in s tem družbe pojavi z vzponom "srednjega sloja" in razvojem množičnih medijev?

- *Funkcionalni položaj*: Ali je javno mnenje "kritična instanca", zlasti v odnosu do oblasti - ali pa je predvsem "receptivna instanca" in manipulabilni predmet politike?

- *Področje delovanja*: Ali se javno mnenje nanaša izključno na tiste, ki imajo zadostno politično izobrazbo, sposobnost razsojanja in občutek odgovornosti, da lahko oblikujejo "lastno" mnenje - ali vključuje vse politične glasove in nagnjenja v družbi?

Četrto stoletja kasneje Price (1992: 2) v svojem kratkem pregledu poskuša analizirati pojem javno mnenje "na dialektični način" z identifikacijo pglavitnih "tem" pojma in razprav o njih. Iz Priceovih dihotomij lahko (re)konstruiramo štiri osnovne razsežnosti, v katerih se pojmovanja javnega mnenja bistveno razlikujejo:

- | | | |
|---|---|----------------|
| - "kolektivno in/ali individualno" | ↔ | TIP VEDENJA |
| - "družbena stabilnost in/ali družbene spremembe" | ↔ | DRUŽBENI CILJ |
| - "mišljenje in/ali akcija" | ↔ | TIP DEJAVNOSTI |
| - "elita in/ali množica" | ↔ | VRSTA SKUPINE |

Kot "trajne probleme javnega mnenja", ki so vplivali na obravnave javnega mnenja v 20. stoletju, pa Price (1992, 16-21) podrobneje obravnava le tiste, ki so povezani z razsežnostjo "elita - množica", torej tista vprašnja, ki merijo na potencialno nezanesljivost in sumljivost javnosti:

³ Vprašanja in možni odgovori Ulla Oto naj bi kazali ključne spremembe v razumevanju javnega mnenja od klasične liberalne (normativne) teorije do modernega empiričnega obravnavanja javnega mnenja (Oto 1966, 117-118)

- odsotnost kompetence in interesa za politične zadeve,
- pomanjkanje virov in sredstev za zbiranje informacij in izražanje mnenj,
- tiranijo večine, ki manjšinam preprečuje izražati različna mnenja od večinskih
- podvrženost javnosti prepričevalnemu in emotivnemu komuniciranju,
- dominacijo elit nad vse bolj pasivno javnostjo.

Seznam odprtih vprašanj oz. s protislovji določenih dimenzij bi lahko še nadaljevali. Če se ne želimo odreči pojmu javno mnenje, se moramo najprej vsekakor sprijaznati, da je nemogoče postaviti *univerzalni* definiciji javnosti in javnega mnenja. Vzrok ni v obstoju velikega števila izključujočih se definicij, iz katerih ni mogoče izpeljati "povprečne definicije" ali "skupnega imenovalca", pač pa v tem, da je že v načelu - kot smo pokazali na začetku - pojem "javno mnenje" protisloven.

Javnost kot moderni subjekt javnega mnenja je, kot se bo izkazalo, nastala kot specifičen fenomen civilizacije srednjega - meščanskega - razreda. Za Tönnies, na primer, predstavlja javno mnenje podobno kot konvencije in zakoni obliko "*družbene volje*" (*gesellschaftliches Willen*) - v nasprotju s "*skupnostno voljo*" (*gemeinschaftliches Willen*), ki se izraža v slogi, običajih in religiji - in je povezano s formiranjem "ljudstva" in "meščanske ekonomske družbe" (Tönnies 1922, 220). Z oblikovanjem trga (agora) kot "javnega prostora" sicer lahko iščemo prve začetke javnega mnenja - s tem pa ne tudi javnosti kot socialne kategorije - že (vsaj) v antični Grčiji⁴, in že od antičnih piscev naprej je tudi mogoče srečevati v literaturi ideje in vprašanja, ki jih v sodobnosti povezujemo s pojmom javnega mnenja. V 18. stoletju se oblikujejo prva sistematična teoretična in praktično-politična prizadevanja za uveljavitev javnega mnenja, kar dokazujejo prve rabe izraza "javno mnenje" v političnih in filozofskih traktatih tega časa. Predmet sistematičnega proučevanja pa je javno mnenje postalo šele ob koncu 19. stoletja. Od razsvetljenstva naprej je zdaj retrospektivno mogoče opazovati razvoj od nezavednega, pasivnega javnega mnenja do ozaveščenega, aktivnega javnega mnenja, ki kot konsenz velikega števila ljudi začenja vedno močnejše politično vplivati na oblast in si jo končno tudi prisvoji ter s tem vsekakor radikalno spremeni prvotni kritični značaj javnosti in javnega mnenja. To je tudi časovni okvir, ki je bistven za razpravljanje o javnosti in javnem mnenju. Toda čim bolj se pomen pojma "javno mnenje" širi od prvotnih pomenov iz 17. in 18. stoletja in se poskuša univerzalizirati, tem bolj postajajo definicije protislovne.

Pojma "javno mnenje" nikakor ni mogoče enostavno izenačiti s pojmom "mnenje javnosti"; dejansko je "mnenje javnosti" - kjer "javnost" nastopa kot vsaj ohlapno določena obča ali celo univerzalna kolektiviteta - samo eden od pomenov pojma "javno mnenje" (Splichal 1994). Proučevanje in prizadevanje za definiranje javnega mnenja morata tako iti v dveh smereh:

⁴ Tönnies je prepričan, da je javnost glede na svoj "obči značaj" povezana z vsakim razvitim političnim življenjem, zlasti z "življenjem držav", in ima torej začetke v grškem polis (Tönnies 1922, 100). Bauer pa šteje za prve "predhodnike javnega mnenja" judovske preroke, ki naj bi le razglašali ideje, ki so bile močno razširjene med prebivalstvom. Lahko bi si zastavili vprašanje, ali ni v tem prepletanju politike in religije bolj kot "predhodnike javnega mnenja" mogoče videti predvsem "predhodnike propagande" (gl. Otto 1966).

1. prizadevati si morata za razjasnitev narave "javnosti kot organa politične družbe";
2. proučevati morata "formalne in filozofske pogoje svobodnega javnega mnenja" (Wilson 1962, 276).

"Javnost" in "javno mnenje" sta torej (lahko) v načelu pomensko povsem različni kategoriji. Hkrati je dovolj očitno, da je bilo spreminjanje pomena obeh pojmov zgodovinsko določeno z enakimi empiričnimi in teoretskimi okoliščinami, zato bomo tu začasno pozabili na sicer pomembne razlike.

Zgodovinska določenost pojmov *javnost* in *javno mnenje*

Novejše zgodovinske raziskave pripisujejo avtorstvo izraza "javno mnenje" (*l'opinion publique*) francoskemu renesančnemu pisatelju in filozofu Michelu de Montaignu, ki je pojem uporabljal v ohlapni navezavi na moralo in običaje (Noelle-Neumann 1993, 66). Montaignovo delo se poznali John Locke ("law of opinion or reputation"), David Hume ("opinion of others") in Jean-Jacques Rousseau, ki je po skoraj dveh stoletjih v *Družbeni pogodbi* (1762) oživil pojem "javno mnenje". Političnim, državljanskim in kazenskim zakonom (slednji "v bistvu niso posebna vrsta zakonov, ampak prej jamstvo za izvajanje drugih") je Rousseau (1762/1960, 124; fr. 1762/189., 276) dodal četrto vrsto zakonov, ki jo je štel za "najvažnejšo" – "šege, običaje in predvsem mnenje" (*l'opinion*)⁵, javno mnenje pa je definiral kot "neke vrste zakon, katerega služabnik je cenzor, uporablja pa ga le v posebnih primerih, podobno kakor vlada" (Rousseau 1762/1960, 217; fr. 1762/189., 330). Rousseau sicer ne določa natančno razlike med "občo voljo" (*la volonté générale*) in "javnim mnenjem" (*l'opinion publique*, *jugement public*, *l'opinion du peuple*), toda očitno je obča volja utemeljena na razpravljanju in odločanju "pravilno poučenega ljudstva" (Rousseau 1762/1960, 90), javno mnenje pa je – podobno kot pri Montaignu – utemeljeno na moralni avtoriteti in je torej bližje "moralnemu razsodniku" (Tönnies 1922, 291) oz. ima predvsem socialno-kontrolno funkcijo (Noelle-Neumann 1993, 93-96).

Prehod iz preddemokratskega v revolucionarno-demokratsko obdobje obravnave javnega mnenja predstavlja Jacques Necker, ki je populariziral javno mnenje na predvečer francoske revolucije in odločilno prispeval k polni uveljavitvi izraza javno mnenje s svojimi spisi v letih 1773-1804 (gl. Tönnies 1922, 374-424). Javno mnenje je bilo tudi za Neckerja sicer prej zadeva imaginacije in strasti kot pa inteligence in znanja, vendar je bil prvi, ki je vsaj implicitno prispeval k praktičnemu uveljavljanju pojma "javno mnenje" v pomenu *racionalnega*, svobodnega, državotvornega pojava v času, ko večina sodobnikov pomena nastajajoče nove politične sile ni razumela – s tem ko je v času, ko je bil finančni mi-

⁵ Elizabeth Noelle-Neumann (1993, 82) se v svoji interpretaciji Rousseaujevega pojmovanja (javnega) mnenja kot "varuha morale in tradicij" sklicuje na angleški prevod (London: Nielsen 1953), v katerem je F. Watkins francosko *l'opinion* napačno prevedel v angleško *public opinion*. Gl. Rousseau 1762/189, 276.

nister Ludvika XVI., objavljaj finančna poročila vlade, predvsem z namenom, da bi umiril javnost, ki ni imela pretiranega zaupanja v javne finance (Speier 1995, 33). Necker je temelje javnega mnenja videl v porajajoči se buržuaziji, katere naraščajočo finančno in duhovno moč je kot vodilni politik tega časa dobro poznal in zato poudarjal, da "javno mnenje krepi ali slabi vse človeške institucije" (Otto 1966, 105). Ključno vlogo javnega mnenja je videl v varovanju pred zlorabami politične avtoritete.

Vsekakor je mogoče reči, da ne ponovno "odkritje" pojma ne vse večji praktičen vpliv javnega mnenja ne izvirata naključno prav iz obdobja konec 18. stoletja. Zgodnejšim avtorjem še ni prišlo na misel, da bi "množica" lahko več vedela o vladanju kot oblastnik, vladni svetnik ali filozof. Šele ko so se ekonomske in socialne razlike bistveno zmanjšale in novi sloji niso bili več pripravljeni trpeti političnih neenakosti, je bilo mogoče uveljaviti zahtevo, da mora vlada dati "koncesijo" javnemu mnenju. Zgodnja teoretska pojmovanja javnega mnenja so bila utemeljena na zgodovinskem načelu suverenosti ljudstva, ki naj bi svobodno izražalo in uveljavljalo svojo voljo. Seveda je bilo – kljub mnogim težavam – lažje uveljaviti pravico do svobodnega izražanja volje kot pravico do njenega uveljavljanja s participacijo v oblastnih zadevah.

Temeljni pogoj za to je bil nastanek "javnosti", ki ji je bilo mogoče predstaviti mnenja brez omejitev, ki bi jih postavljala državna ali cerkvena cenzura, in ki je predstavljena mnenja lahko kritično presojala. V zgodovini javnega mnenja so zato najbolj prominentni mejniki odločitve oblasti, da odpravijo cenzuro javnega izražanja mnenj, vključno političnega nasprotovanja. V Angliji je bila cenzura v obliki licenc za izdajanje časopisov, ki jo je uzakonjal Licencing Act, odpravljena leta 1695. V Franciji je bilo z revolucijo leta 1789 svobodno izražanje misli in mnenj razglašeno za "eno najbolj dragocenih pravic človeka in državljana". Javnost je torej lahko nastala šele z revolucionarnimi političnimi, ekonomskimi in socialnimi spremembami ob koncu 18. stoletja v razvitem delu Evrope – s spremembami, ki so pripeljale do nastanka *meščanske parlamentarne demokracije*.

Prvo pomembno spodbudo nastanku javnosti je dala že Reformacija v šestnajstem stoletju s popularizacijo opismenjevanja. Z večjo pismenostjo se je začela ustvarjati široka bralska javnost, ki se je prosvetljevala – vse bolj brez posredovanja duhovnikov – z versko literaturo, napisano v narodnem oz. ljudskem, tj. nelatinskem jeziku. Katoliški cerkvi je te procese s protireformacijo sicer uspelo zaustaviti, ampak samo začasno. V osemnajstem stoletju je popularno versko literaturo začela nadomeščati laična literatura. Uveljavljanje obveznega šolanja in predvsem postopna laizacija šolanja sta bili temeljni predpostavki vzpona javnega mnenja.

Tehnični in ekonomski dosežki tega časa – zlasti uporaba tiskarskega stroja z gibljivimi črkami in kasneje parnega tiskarskega stroja, pocenitev poštne in zniževanje davkov na časopise – so se odražali v zniževanju cene komunikacijskih medijev, kar je bilo bistvenega pomena zlasti za nižje sloje. Tudi v tem pogledu so bile spremembe mnogo bolj izrazite v 19. kot pa v 18. stoletju. V Angliji so bili na primer davki na časopise dokaj visoki tja do sredine 19. stoletja, tako da jih revnejši prebivalci niso mogli kupovati. Šele leta 1839, ko je bila uvedena

penny postage, so postale pošne storitve in s tem časpiši bolj dostopni (gl. Keane 1992). Kot poudarja Habermas, je mogoče o tisku v strogem pomenu besede pravzaprav govoriti šele, ko postane obče dostopen publiki, tako kot o pošti v strogem pomenu lahko govorimo šele tedaj, ko postane dostavljanje pisem obče dostopno (Habermas 1962/1989, 29).

Pisci so se zaradi povečevanja bralske publike lahko začeli preživljati s svojim pisanjem, kar je sprožilo razvoj poklicnega pisa(teljeva)nja (Splichal 1981, 98). Profesionalizacijo pisanja oz. pisateljstva je pospešil razpad sistema mecenov in patronov, ki ga je nadomestil sistem "kolektivnega mecenstva anonimne javnosti" (Speier 1995, 33). Pogoj za povečanje vpliva pisateljev in publicistov je bilo priznanje usposobljenosti in ekselentnosti za kriterij družbenega statusa, tako da so se lahko avtorji vzpenjali po statusni lestvici ne glede na socialni izvor, pač pa na osnovi svoje uspešnosti in izkazane kakovosti.

Razvoj literarne javnosti je spremljalo ustanavljanje novih družbenih institucij, kakršne so bila bralna društva in klubi, čitalnice in knjižnice, vzporedno s tem pa je nastajajoči srednji sloj radikalno spremenil tudi glasbeno življenje. Javni koncerti, ki se jih je udeleževala "anonimna javnost" in za to plačevala vstopnino, so nadomestili koncerte, ki so jih izvajali osebni glasbeniki vladarjev in visokih aristokratov po evropskih dvorih.

V osemnajstem stoletju je ta proces začel segati tudi do nižjih slojev, ko je dotedanja zaprta, številčno omejena literarna javnost z zmanjševanjem nepismenosti postajala številčnejša, s čimer se je začela "odpirati" v dveh smereh:

- širila sta se družbeni doseg in vpliv javnosti v odnosu do oblasti in do družbe,
- s tem ko se je hkrati širilo tematsko obzorje javnega razpravljanja s področja literature in umetnosti tudi na gospodarsko in politično področje.

Politične spremembe so v procesih politične polarizacije razkrajale moč fevdalnih oblastnikov kot nosilcev "javne reprezentacije gospostva" oz. "reprezentativne javnosti", ki "se ni konstituirala kot socialno območje, kot sfera javnosti, temveč je bila (...) nekaj takega kot statusno znamenje" (Habermas 1962/1989, 18-19). Ekonomske spremembe so hkrati odpirale pot do moči srednjemu - meščanskemu - razredu in tako omogočale nastanek "meščanske javnosti". Gospodarski razvoj je spodbujal nastajanje velikih mestnih aglomeracij, ki so bile sprva le središče gospodarskega življenja meščanske družbe, kmalu pa so prevzele tudi osrednjo vlogo v oblikovanju kulturnih in končno političnih interesov. Razpravljanje prihajajočega novega vladajočega razreda, ki je bilo sprva v povezavi z aristokratsko-humanistično tradicijo usmerjeno v umetnost, je zlagoma prevzemalo politične, ekonomske in socialne teme.

Da bi javno mnenje lahko obstajalo, je moral biti zagotovljen dostop do informacij o zadevah, ki naj bi jih obravnavalo javno mnenje. To predvsem pomeni, da je morala postati javna dejavnost vlade. Politični filozofi razsvetljenstva so na primer vehementno zahtevali javno objavo vladnih dokumentov. Praksa dajanja proračuna v presojo predstavnikom javnosti se je uveljavila v Angliji v času revolucije 1688 in kasneje v Franciji pred revolucijo 1789. Z razvojem demokracije in razumevanjem javnega mnenja kot varuha morale v politiki so bile vse glasnejše tudi zahteve po odpravi tajnosti v zunanji politiki. Vendar so šele po drugi

svetovni vojni te zahteve pripeljale do uveljavitve "nove diplomacije": v sistemu tedanje Lige narodov je bilo potrebno vse mednarodne pogodbe registrirati, s čimer naj bi preprečili tajna določila v pogodbah.

Bolj kot je razvoj kapitalizma od vse večjega števila ljudi zahteval racionalno vedenje na temelju (vse večje količine) informacij in hkrati z razvojem tiska in trga kulturnih "dobrin" vse večjemu številu zasebnikov s kupno močjo omogočal udeležbo v javnem razpravljanju, tem bolj se je širil krog "rezonirajoče javnosti" in se povečeval vpliv "javnega mnenja". Povečevanje ekonomske moči srednjega sloja in zmanjševanje nepismenosti sta predstavljali temelj (institucionalnih) sprememb, ki so pomenile omejevanje absolutistične oblasti in vzpon javnega mnenja. Vpliv javnega mnenja je postal posebej pomemben v obdobju neposredno pred meščansko revolucijo, ko se je načelo javnosti uveljavilo kot sestavina boja meščanskega razreda proti monarhični oblasti. Z meščansko javnostjo je zorela ideja splošnih in abstraktnih zakonov kot nasprotja absolutne oblasti monarha, katerih legitimnost naj bi izvirala prav v javnem mnenju. Politično delujoča javnost se je naprej uveljavila v 18. stoletju v tedaj najbolj gospodarsko razviti državi - Angliji, nato pa z meščansko revolucijo v Franciji, s čimer je "javno mnenje" prišlo v politični besednjak v vsej Evropi.

Na začetku 19. stoletja je javno mnenje v Nemčiji pomenilo "soglašanje številnih oz. večjega dela državljanov neke države v sodbah (Urteilen), ki jih je vsakdo izrekel na temelju lastnega razmisleka ali spoznanja" (Otto 1966, 107). Večina avtorjev tega obdobja je v javnem mnenju videla mnenja relativno velikega števila najbolj informiranih, razumnih in moralnih državljanov ali njegove nosilce celo izenačevala - kot na primer kasneje Tönnies - z inteligenco.

Javno mnenje je duhovni izraz iste obče volje, ki se kaže v konvencijah in zakonih. Njegov subjekt, ki se torej postavlja ob bok družbi in državi kot subjektoma drugih dveh, lahko določimo kot "publiko" ali natančneje, kolikor gre za vedočo, izobraženo, poučeno publiko, kot "republiko izobraženih" ("Gelehrtenrepublik"), ki je po svojem bistvu mednarodna in, tudi kot nacionalna duhovna elita, razpršena po deželi, vendar se zbira in zgošča v mestih, zlasti v vele mestih in izobraževalnih središčih, najraje pa v glavnih mestih; neredko se označuje tudi za "inteligenco" ali "intelektualce" (Tönnies 1922, 77).

Z legalizacijo politične angažiranosti časnikov, ki jo je prinesla meščanska revolucija (čeprav ne povsod in ne v celoti), so se v 19. stoletju časniki začeli spreminjati iz političnega orožja ekonomsko osvobajajočega se meščanstva zoper fevdalno oblast v sredstvo njegove ekonomske konsolidacije in politične legitimizacije (Splichal 1981, 98). Na oblikovanje javnega mnenja so od vsega začetka bolj vplivali moški kot ženske, meščani bolj kot vaščani, prebivalci velikih mest bolj kot prebivalci majhnih mest, gospoda bolj kot ljudstvo. S širitvijo izobraževanja in zlasti politične izobraženosti na nižje, poprej povsem marginalizirane sloje so le-ti sicer pridobivali večji vpliv na oblikovanje javnega mnenja, hkrati pa je javno mnenje izgubljalo svojo (vsaj navidezno) občost in enotnost in postajalo vse bolj razcepljeno in razslojeno na "trdno javno mnenje" (die

feste Öffentliche Meinung), "fluidno javno mnenje" (die flüssige Öffentliche Meinung) ter efemerno "plinasto javno mnenje" (die luftartige Öffentliche Meinung, die Öffentliche Meinung des Tages) (Tönnies 1922, 257). Kot ugotavlja Tönnies, je širitev na delavski razred lahko pomenila "večjo moč in pomen" javnega mnenja, če mu je kljub tej širitvi (občasno) še uspelo doseči enotnost, vendar je tudi tedaj "ton in barvo" javnemu mnenju dajal "najvišji, najživahnejši, najbolj izobražen duh" (Tönnies 1922, 229).

V Angliji je Jeremy Bentham v *The Principles of Morals and Legislation* (1823) obravnaval the "moral or popular sanction" (ta izraz je uporabljal pogosteje kot sinonim francoskega izvora, "public opinion") kot "pravni sistem, ki izhaja neposredno iz ljudstva" (dejansko iz srednjega sloja oz. tretjega stanu) in s tem postavil temelje klasičnega liberalnega razumevanja javnega mnenja (gl. Hennis 1957, 26; Wilson 1962, 203). Toda z razširjanjem mnenjske osnove so hkrati prihajale do izraza tendence, na katere je najbolj določno pokazal že Hegel – vse večja podvrženost konformnosti in nestanovitnosti, "uzakonjanje" povprečnosti in vse manjša naklonjenost kritiki, zaradi česar je Hegel javno mnenje v celoti odločno in dokončno diskvalificiral:

Javno mnenje si zato zasluži takó spoštovanje kot prezir, slednjega zaradi svoje konkretne zavesti in izraza, prvo zaradi svoje bistvene osnove, ki se v tem konkretnem, bolj ali manj zamegljeno, samo dozdeva. Ker v njem (samem) ni niti merila za razločevanje niti zmožnosti, da bi substancialno stran v sebi povzdignil do vednosti, je neodvisnost od javnega mnenja prvi formalni pogoj za nekaj velikega in umnega (tako v dejanskosti kot v znanosti) (podčrtal S.S.; cit. po Habermas 1962/1989, 138).

381

Proti koncu 19. stoletja so vedno bolj pogosti ugovori zoper legitimnost in racionalnost javnega mnenja. J. S. Mill je bil v nasprotju z Benthamom predvsem zagovornik omejevanja vpliva javnega mnenja, ki se je razvilo v "tiranijo večine". O političnih zadevah po Millu ne gre odločati s posrednim ali neposrednim sklicevanjem na mnenja ali voljo neizobražene množice, pač pa z ustreznim premislekom sorazmerno majhnega števila ljudi, ki so za dana vprašanja posebej izobraženi. Mill je svojo kritiko "tiranije večine" povzel predvsem po Tocquevillu.

Če se posamezniku ali stranki v Združenih državah godi krivica, komu se lahko pritoži? Če javnemu mnenju, javno mnenje predstavlja večino; če zakonodajalcu, ta predstavlja večino in jo implicitno uboga; če izvršni oblasti, le-to postavlja večina, ki ji služi kot pasivno orodje v njenih rokah. Ljudsko armado tvori oborožena večina; sodstvo je večina, ki jo krasi pravica vodenja sodnih obravnav; in v določenih državah celo sodnike voli večina. Naj bo ukrep, zaradi katerega se pritožujete, še tako nepravilen ali absurden, se mu morate pokoriti, kot veste in znate (Tocqueville 1840/1995, Vol. 1, Ch. 15, 7-8).

Pomen neodvisnega tiska za demokracijo kot "konstitutivnega elementa svobode" je po Tocquevillu ne toliko v nujnosti nadzorovanja politikov in oblasti kot v nadzorovanju netolerantne večine. Lahko bi govorili o konservativni oz. libertarno-reakcionarni "doktrini" javnega mnenja, ki se je razvila kot kritika zgodnjih liberalno-demokratskih idej.

Zadrego s "tiranijo večine" so kasneje nekateri avtorji (npr. Tönnies 1922; Hennis 1957) poskušali reševati z razlikovanjem med normotvornim, odgovornim in suverenim javnim mnenjem ter "navadnim" ali "splošnim" (*gemein*) mnenjem oz. mnenjem množic (mass opinion), v bistvu torej z aktualizacijo razlike med "predrazsvetlenskimi" (npr. Rousseau) in "razsvetlenskimi" razumevanjem javnega mnenja od konca 18. stoletja naprej. Kot povzema Schmidtchen, se v takem pojmovanju "javno mnenje" (kot nasprotje "mnenja množic") predstavlja predvsem v množičnih medijih:

Javno mnenje je tisto, kar misli večina izobraženih. (...) Kar se torej politično misli, meni, govori, "šušlja" (zakaj ne tudi godrnja?) zunaj tiska, strank, univerz in drugih institucij "družbenega reprezentiranja", ni javno mnenje, ampak "splošno" mnenje. (...) Medtem ko naj bi bilo "public opinion" racionalno ali vsaj racionalizirano, naj bi bilo "mass opinion" površno (Schmidtchen 1959, 237).

Velik del raziskovanja javnega mnenja od konca 19. stoletja naprej je zaznamovan s to dihotomijo oz. polarizacijo, čeprav proučevanje javnosti in javnega mnenja zdaj ni več (predvsem) domena državnoznanstva ali normativne politične teorije, pač pa postane predmet družbenih ved (sociologije, psihologije, kasneje komunikologije). V tej dihotomiji lahko na primer najdemo tudi korenine kasnejše teorije Elisabeth Noelle-Neumann o dvofunkcionalnosti javnega mnenja, ki se izraža v njegovi manifestni in latentni funkciji. Po eni strani je javno mnenje racionalno in tedaj tudi instrumentalno za proces odločanja v demokraciji (v tem je njegova *manifestna* - normativna oz. normotvorna - funkcija), po drugi strani pa je javno mnenje instrument *socialnega nadzora*, promovira socialno integracijo in proizvaja zadostno stopnjo soglasja, na katerem lahko temeljijo akcije in odločanje (v tem je njegova *latentna* funkcija; Noelle-Neuman, 1993: 220). Te spremembe v proučevanju in vrednotenju javnega mnenja lahko pojasnujemo s spremenjenimi družbenimi okoliščinami in dejanskimi spremembami v (javno)mnenjskih procesih, hkrati pa tudi s spremembami v samem raziskovanju, ne nazadnje s popularizacijo empiričnega mnenjskega raziskovanja.

Tako kot pojem javno mnenje ves čas zadeva sfero politike in političnega, je ves čas tudi ujet v ideološke konfrontacije. Luhmann upravičeno ugotavlja, da je "teorija 'javnega mnenja' (...) vedno imela problematičen (ne nazadnje ideološki) odnos do resničnosti" (Luhmann 1969, 104). Ni mogoče prezreti, da je v zgodnjem 19. stoletju javno mnenje izraz uveljavljanja partikularnih (razrednih) interesov hitro se razvijajoče buržuazije, čeprav v začetni fazi ni videti bistvene razlike med meščanskimi in splošnimi interesi (torej tudi kmetov, mezdnih delavcev, srednjega sloja), ki so vodili v razvoj pravne države. Javno mnenje se

oblikuje v razpravljanju izobraženih (in hkrati premožnih, moških) meščanov, ki tvorijo razsvetljeno, izobraženo javnost. Javno mnenje tega časa legitimira boj za pravno državo in politično predstavništvo meščanstva v parlamentu. Ko je ta temeljni cilj dosežen, postane javno mnenje "ambivalentno", in ta ambivalentnost je povezana z razliko med formalnopravno (politično) enakostjo in dejansko (zlasti socialno-ekonomsko) neenakostjo državljanov. V tendencah zoževanja pojma javno mnenje, v negaciji načela obče dostopnosti ali v poskusih dihotomizacije javnega mnenja se sicer (lahko) izraža prizadevanje za ohranjanje racionalnosti kot pomenskega jedra javnega mnenja, toda hkrati je to prizadevanje očitno tudi v funkciji zavarovanja meščanske ideologije in privilegijev pred pritiski nižjih slojev. Od tod na primer tudi Adornova in Horkheimerjeva ter nato Habermasova kritika "instrumentalne racionalnosti", ki je v kapitalizmu izpodrinila racionalnost v razsvetljenskem pomenu, v katerem je racionalnost povezana z avtonomno kritičnostjo. V drugi perspektivi, ki jo je začelo uveljavljati empirično (socialnopsihološko) raziskovanje, pa je bilo prav nasprotno nedopustno zoževati "javnomnensko bazo" (občinstva množičnega tiska), pa naj je bila ta baza v vseh ozirih še tako "problematična", kar je po drugi poti spet vodilo bodisi v izločanje bodisi v redefiniranje racionalnosti kot temeljne značilnosti javnega mnenja.

Razvoj - in razumevanje - javnosti v Evropi sta se razlikovala od razvoja onkraj Atlantika, saj so bile evropske razmere preprosto zgodovinsko neponovljive. Razvoj kapitalizma v Ameriki na primer ni bil obremenjen z razrednim bojem kot v Evropi, kar sta ugotavljala že Marx in Engels. Iz različnih okoliščin so izvirala tudi različna razumevanja javnosti in javnega mnenja. Hardt (1996, 9) na primer ugotavlja, da

ideje skupnosti prihajajo na površje ameriške družboslovne in politične teorije in določajo drugačen, bolj specifičen odnos med zasebnimi in javnimi praksami, ki temeljijo na znanju in komuniciranju. (...) Tako so drugačna razumevanja vloge individualizma in osebne izbire, intervencije in privilegijev industrijskih koncernov, ter kasnejše definicije participacije pomagale oblikovati drugačen pojem javne sfere v ameriški politični praksi. Obenem so bili to čisti izrazi zanimanja ameriškega srednjega sloja, izrazi optimizma ali utopičnega duha, ki označujejo napredno družboslovno misel iz začetka stoletja.

Klasično liberalno razumevanje javnega mnenja, na katerem so liberalni teoretiki 18. in 19. stoletja utemeljevali sistem demokratične oblasti, je ob koncu 19. stoletja tako v Evropi kot v Ameriki prihajalo v vedno bolj očitno nasprotje z dejanskimi pojavnimi oblikami "javnega mnenja" in končno (p)ostalo, kot je zapisal Mills v *Eliti oblasti* (1964, 387), le še "podoba iz pravljice". Svobodno razpravljanje o problemih, oblikovanje alternativnih oz. kompetitivnih stališč, izmed katerih naj bi se v racionalnem javnem razpravljanju eno izkristaliziralo kot optimalno in bi ga ljudje "spremenili v učinkovito akcijo" ali pa za to pooblastili svoje predstavnike v parlamentu - to je že od vsega začetka idealizirana podoba

o javnosti, saj je le-ta že tedaj temeljila "na omejevanju te javnosti na krog skrbno izobraženih ljudi" (Mills 1964, 387).

Kot izraz dejanskega razkroja meščanske javnosti se ob koncu 19. stoletja pojavijo tudi prva *socialnopsihološka pojmovanja* javnega mnenja. S procesi koncentracije in monopolizacije se je hitro povečevala moč zasebnih lastnikov, javnost pa se je transformirala v institucijo države; nastajal je širok sloj (razred) državljanov brez ekonomske in politične moči, ki se je lahko postavil po robu koncentraciji moči samo s političnimi sredstvi. Rodila se je "množica" – najprej "prisotna množica" (the crowd) in nato prav z razvojem komunikacijskih medijev "razpršena množica" (the mass). Pritisk množic z zahtevami po izenačevanju ekonomskih možnosti je imel za posledico intervencionizem države v zasebno sfero, zahteve po enaki dostopnosti do političnega vpliva pa še regulacijo javne sfere. Z državnim intervencionizmom se je vsaj do neke mere ohranjalo sistemsko ravnovesje svobode in enakosti liberalne tradicije, ki ga svobodni trg ni več mogel zagotavljati in ki ga je še dodatno ogrožala nova ideologija. V začetku druge polovice 20. stoletja je ta proces v zahodnih družbah dosegel svoj vrh s parlamentarno demokracijo in državo javne blaginje. Premik in "razpršitev" meje med zasebno in javno sfero sta vodila k spreminjanju njenih funkcij, in v teh procesih so imeli pomembno vlogo tudi novi množični mediji – od nastanka množičnega tiska v drugi polovici 19. stoletja prek radia v obdobju med obema svetovnjima vojnoma do televizije od 60. let naprej.

Z množičnimi mediji so se možnosti za oblikovanje in izražanje (javnega) mnenja radikalno spremenile. Prvič v zgodovini so se udejanile predpostavke o obči – časovni, prostorski, izobrazbeni, ekonomski oz. finančni – dostopnosti medijev in informacij. Z enako možnostjo dostopa do informacij, ki je bistvena predpostavka racionalnega razpravljanja in s tem udejanitve klasičnega liberalnega pojmovanja javnega mnenja, pa se klasični ideal razsvetljene javnosti ni prav nič približal dejanskosti. Prav nasprotno: kot dokazuje Habermas, se je prav v tem času javnost – "refeudalizirala".

Ta proces ima svoj izraz tudi v specifičnem razvoju množičnega komuniciranja, potem pa tudi v njegovem raziskovanju. Z množičnim komuniciranjem se je uveljavil "dvostopenjski tok" komuniciranja in z njim "mnenjski voditelji". Proučevanje mnenjskih procesov v okvirih majhnih (primarnih) skupin ter njihove povezanosti z množičnimi mediji je pomenilo pomembno razširitev raziskovalnega področja v petdesetih letih (gl. npr. McQuail in Windahl 1993), čeprav je le-to še vedno ostajalo pod dominantnim socialnopsihološkim vplivom. S hipotezama o mnenjskih voditeljih in "narkotični disfunkciji" množičnih medijev so empirične raziskave razblinile še zadnjo utopično misel o abstraktni dostopnosti informacij kot zadostni predpostavki dejansko eksistirajoče javnosti.

Hipoteza o dvostopenjskem toku, ki je bila prvič postavljena kot rezultat raziskovanja predsedniških volitev leta 1940,⁶ je pomenila pomemben preobrat... Kot je bila prvič formulirana, je hipoteza trdila samo, da "ideje

⁶ Gre za študijo *The People's Choice* (Lazarsfeld, Berelson in Gaudet 1940)

pogosto tečejo od radia in tiska k mnenjskim voditeljem in od njih k manj aktivnim delom prebivalstva" (Lowery, DeFleur 1983, 200).

Danes je sicer trivialnost poudarjati, da samo mnenjski voditelji namenjajo veliko pozornost informacijam in idejam, ki jih objavljajo množični mediji, in jih potem širijo med člani primarnih skupin, ki ne kažejo veliko zanimanja za politične in druge zadeve, ki naj bi bile v "javnem interesu". Toda ta "samoumevnost" desetletja ni prišla na misel raziskovalcem učinkov množičnih medijev in tudi Lowery in DeFleur sta prezrla, da sta Small in Vincent že konec 19. stoletja dejansko opisala dvostopenjski tok komuniciranja, ko sta opozorila na razliko med tistimi, ki imajo voditeljske sposobnosti, in posamezniki, ki jih časopisi neposredno ne dosežejo (Hardt 1992, 60). Rezultati raziskave, ki so jo vodili Paul Lazarsfeld, Bernard Berelson in Hazel Gaudet na Univerzi Columbia, so problematizirali temelje "vsemogočnosti" množičnih medijev in poudarjali selektivno izpostavljenost posameznikov medijskim vsebinam. Poleg tega so opozarjali na specifično selektivno funkcijo, ki jo ima mediacija "mnenjskih voditeljev" v skupinah, ki jim posamezniki pripadajo (gl. Katz 1957). V selektivni pozornosti recipientov do medijskih vsebin se je izražala tudi njihova nezainteresiranost za javne zadeve, ki so jo kot vse bolj razširjeno značilnost in neke vrste deficit demokratičnih družb razkrivale mnenjske raziskave. Nezainteresiranost je po eni strani posledica nekompetence posameznikov (gl. npr. Bourdieu 1979) in vse večje kompleksnosti družbenih pojavov, kar ljudem otežuje ali sploh onemogoča vpogled vanje, in varljivega občutka, da dejanski dostop do informacij, npr. v medijih, pomeni že udeležbo v "javni zadevi", po drugi strani pa je tudi rezultat množičnih medijev samih, ki političnost propagirajo in prodajajo kot blago – kot del svoje razvedrilno-propagandne ponudbe.

Socialnopsihološka tradicija je torej javno mnenje "osvobodila" racionalnega značaja, ki mu ga je pripisovala klasična liberalna tradicija zgodnjega 19. stoletja, in tudi njegove povezanosti s svobodo tiska. Če je bilo poprej javno mnenje – prav zaradi svoje racionalnosti – domena normativne politične teorije in meščanske ideologije, je s spremenjenim razumevanjem, ki je v "javnem mnenju" videlo predvsem reakcije množic in manipulabilno vedenje posameznikov, postalo predvsem predmet (socialno)psihološkega raziskovanja. LeBon velja za očeta te tradicije, ki je izdatno vplivala tudi na Parkovo delo *The Crowd and the Public* (1904/1972). Javno mnenje zdaj ni nič več povezano s političnimi institucijami in politično močjo (vsaj v klasičnem pomenu političnega subjekta ne), pač pa je (videti) rezultat komunikacijskih procesov v družbi in socialnih skupinah, npr. v množici, ki ni več utemeljen v načelu javnega, svobodnega in racionalnega razpravljanja.

Obdobja formiranja teorij javnega mnenja

Kot smo na kratko pokazali, sta se pojem in značaj javnosti od razsvetljenstva do sodobnosti bistveno spreminjala, s tem pa tudi funkcije javnega mnenja. Nedvomno so praktične zgodovinske spremembe pomembno določale tudi spremembe v razumevanju javnosti in javnega mnenja in razvoj teorij javnosti in javnega mnenja. Spremembe so očitne tako v tistem delu (politološkega) proučevanja javnega mnenja, ki se ukvarja predvsem z "idealnim javnim mnenjem" v smislu normativne politične teorije, ki jo zanimajo značilnosti političnih vrednot, kot v socioloških teorijah in posebej empiričnih obravnavah, ki so usmerjene predvsem v "ustavno dejanskost". Od Childsovega "iskanja definicije" (Childs 1939) naprej zlasti v novejšem obdobju beležimo tudi nekaj poskusov (formalne) klasifikacije pojmovanj (in definicij) javnega mnenja. Zaller (1994) je poskusil določiti najpomembnejše pomene pojma javno mnenje, kot jih je mogoče ugotoviti v sodobnem empiričnem raziskovanju. Ugotovil je, da je v sodobnosti dominantni pojem "javno mnenje kot agregiranje respondentov na anketna vprašanja" oz. natančneje "v nacionalno reprezentativnih anketah" (polls), ob njem pa obstajata dve alternativni – (1) pojem razsvetljenega ali racionalnega mnenja in (2) javno mnenje, definirano kot politično relevantna latentna mnenja. Susan Herbst svojo klasifikacijo razširi na vse (ne le empirično uporabne) konceptualizacije javnega mnenja in pravi, da

je mogoče različne pomene javnega mnenja razvrstiti v štiri definicijske kategorije: agregacijsko, majoritarno, diskurzivno-konsenzualno in reifikacijsko. Te kategorije se med seboj ne izključujejo, omogočajo pa nam najti nekaj smiselne v ogromnem številu definicij v različnih disciplinah (Herbst 1993, 439).

Medtem ko je kriterij uvrščanja pri Zallerju vsaj ohlapno določen – "pojmi, ki so bili deležni upoštevanja vredne pozornosti (...) med raziskovalci mnenj" – ostaja pri Herbstovi popolnoma nejasen. Tudi njena klasifikacija namreč ne vključuje vseh pomenov javnega mnenja. Zaller se morebitnega očitka nezgodovinskosti vnaprej ubrani z omejitvijo na "sodobne mnenjske raziskave", Herbstovi pa je neupoštevanje družbenega (zgodovinskega) konteksta pojmovanj javnega mnenja, ki jih v določanju "definicijskih kategorij" upošteva, gotovo mogoče očitati.

Podobno kot samo zgodovino javnosti in javnega mnenja lahko tudi zgodovino njenega proučevanja v *grobem* razčlenimo v nekaj ključnih obdobjih oz. paradigem, začenši z 18. stoletjem, ko se je prvič pojavil izraz javno mnenje. V nadaljevanju predstavljene (dominantne) paradigme so si delno sledile v razvidnem časovnem zaporedju, delno pa so obstajale tudi vzporedno, v vseh pa se zrcali družbeni kontekst, v katerem so nastale. Zlasti za zgodnje razprave o javnem mnenju je značilno, da so povezane s teorijami svobode tiska. Tako kot si nasprotujejo slednje, ko utemljejujejo svobodo tiska bodisi z od boga dano sposobnostjo mišljenja, bodisi z utilitarnim načelom maksimiranja sreče, bodisi s

svobodo kot naravno pravico, bodisi s postutilitarno idejo, da se lahko doseže Resnico samo z neomejenim javnim razpravljanjem med izobraženimi državljani – tako se razlikujejo tudi pojmovanja javnega mnenja. Sledove te zveze nazadnje najdemo v Ameriškem pragmatizmu in kasneje v Habermasovih *Strukturnih spremembah javnosti* (1962/1989), za katere J. D. Peters lucidno ugotavlja, da je Habermas z njimi "vrnil darilo anglo-ameriški misli. (...) Habermas nam pomaga spoznati del tradicije anglo-ameriške politične misli, ki jo lahko kritično rekonstruiramo" (Peters 1993, 542, 551). V novejšem obdobju, ko je po ustavnopravno zagotovljeni svobodi tiska v parlamentarnih demokracijah prišlo do nekakšne ideološke zamrznitve pojma "svoboda tiska", so obravnave javnega mnenja krenile po povsem neodvisni poti.

Obdobje normativnih političnih teorij

1. *Klasična liberalna teorija "vladavine javnega mnenja"* se je uveljavila v obdobju razsvetljenstva, predvsem v Angliji in Franciji ter z nekaj zamude v Nemčiji. Izšla je iz *utilitarne teorije svobode tiska* Jamesa Milla in Jeremyja Bentham, ki je v javnem mnenju videla nastopanje rezonirajočih zasebnikov proti absolutistični oblasti (Keane 1992, 28). V tem smislu je za/od posameznika zahtevala avtonomijo, kompetentnost, moralnost in odgovornost za skupno dobro. Prav nič naključno so se te kakovosti udeležile v razvijajočem se meščanstvu, saj sta tako nastanek kot razpad liberalne javnosti povezana z razvojem kapitalizma. V strogem (klasičnem oz. razsvetlenskem) pomenu je torej o javnem mnenju in javnosti mogoče najprej govoriti šele v Angliji konec 17. stoletja in v Franciji v 18. stoletju. Jeremy Bentham "je bil prvi, ki je v angleškem jeziku podrobno obravnaval javno mnenje" (Childs 1965, 28). "Fikcija diskurzivnega formiranja volje" je bila nato učinkovito institucionalizirana v političnem sistemu meščanske pravne države, ki pa hkrati predstavlja že tudi začetek razpada (klasične meščanske) javnosti:

Načelo publicitete na osnovi publike izobraženih ljudi, ki rezonirajo in uživajo v umetnosti in v mediju meščanskega tiska – ki je bilo na začetku uveljavljeno v nedvoumno kritični funkciji proti tajni praksi absolutistične države in utrjeno v metodah organov pravne države – je bilo prefunkcionirano v demonstrativne in manipulativne namene (Habermas 1980, 10).

Pojma javnosti in javnega mnenja sta torej od vsega začetka zgodovinsko omejena v dveh pomenih: 1. *v celoti* sta veljavna samo *v določenem zgodovinskem obdobju*, 2. označujeta prav *določeno socialno kategorijo zasebnikov* ("*srednji razred*"), čeprav se javnost vzpostavlja na načelu obče dostopnosti. Kot ugotavlja Francis G. Wilson, je bil pojem "javno mnenje" vedno na določen način povezan oz. omejen z "idejo srednjega razreda", čeprav so bila med njima tudi pomembne razlike in nasprotja; z buržuaznimi revolucijami pa sta se povezala

“v tesno doktrinarno zvezo na višku zgodovinske krize” (Wilson 1962, 200). Javnost in javno mnenje sta potemtakem univerzalni kategoriji le v pomenu *univerzalnega interesa*, ne pa na primer univerzalne “dostopnosti”: ker ni nikakršnih zunanjih ovir ali omejitev za razpravljanje (npr. cenzure), je razpravljanje (lahko) *tematsko univerzalno*, tako da so predmet razpravljanja in oblikovanja mnenj najrazličnejše zadeve od umetnosti do politike; hkrati razsvetljenska ideja javnega mnenja zahteva *moralno razsojanje* z mislijo na *skupne* (“javne”) *interese*.

2. *Liberalistična teorija “tiranije javnega mnenja”* se na prvi pogled ne razlikuje bistveno od klasične liberalne teorije. Tudi tu osrednje vprašanje zadeva možnost racionalnega razpravljanja izobražene javnosti in tudi tu velja zgodovinska omejitev javnosti na določeno socialno kategorijo zasebnikov – meščansko javnost, ki jo je po Millu v Ameriki tvorilo celotno belo prebivalstvo, v Angliji pa srednji razred (iz katere je izločena “množica neumnih posameznikov”) (Mill 1859/1994, 54). Bistvena razlika je v *eksplicitni socialni omejitvi* javnosti na “najmodrejše ljudi”, ki temelji na kritiki utilitarne teorije o svobodi tiska: za Johna Stuarta Milla smoter svobode tiska ni zagotavljanje sreče čim večjemu številu ljudi, kot pri Benthamu, pač pa spoznavanje Resnice, in ta je le redko enaka večinskemu mnenju oziroma mnenju množic, ki predstavlja “kolektivno povprečje” (Mill 1859/1994, 50-82). Nasploh naj bi zato svobodo lahko dejansko uživale samo zrele družbe, ne pa družbe, v katerih si ljudje postajajo vse bolj podobni in zato povprečni – kot je opozarjal Tocqueville za Francijo – in v katerih mora zato elita omejevati preveliko moč javnega mnenja, ki zaradi svoje popolne prevlade bolj kot kateri koli drugi dejavnik povzroča “splošno podobnost med ljudmi” s tem, da podobno kot krščanska morala posamezniku predvsem narekuje pokornost oz. mu prepoveduje, česa ne sme. Spremenjena perspektiva konceptualizacije javnega mnenja je gotovo povezana z zgodovinskimi spremembami, ki so Milla prepričevale, da “so minili časi – vsaj upam, da je tako – ko bi bilo nujno braniti ‘svobodo tiska’ kot varovalo pred podkupljivo ali samovoljno oblastjo” (Mill 1859/1994, 49).

V obdobju po meščanskih revolucijah 18. in 19. stoletja je omejevanje javnosti na buržuazijo tudi dejansko pomenilo zoževanje socialne kategorije javnosti in njeno zapiranje pred nastajajočim delavskim razredom, in Tocquevillovi (1840/1995), Millovi (1859) in Brycovi (1880/1924) teoretski argumenti so tako zoževanje le legitimirali. Medtem ko je bila liberalno-demokratska koncepcija javnega mnenja kritično usmerjena proti absolutistični oblasti, je z utrditvijo pravne države revidirana teorija javnega mnenja poskušala legitimirati in konzervirati ekonomsko in politično moč meščanskega razreda nasproti “množici”. Tako je Mill ugotavljal v spisu *O svobodi*:

Moderni régime javnega mnenja je v neorganizirani obliki to, kar sta kitajski izobraževalni in politični sistem v organizirani obliki. Če se individualnost ne bo zmogla uspešno otresti tega jarma, bo Evropa ne glede na svojo plemenito preteklost in izpričevano krščanstvo čedalje bolj postajala druga Kitajska (Mill 1859/1994, 98).

Kot ugotavlja Habermas (1962/1989, 153), je bila "liberalistična interpretacija meščanske pravne države reakcionarna: na moč ideje o samoopredelitvi rezonirajoče publike (...) je reagirala v trenutku, ko so si to publiko prisvojile revne in neuke množice." Na mesto odnosa "javnost-oblast" kot osrednjega odnosa za konstituiranje javnosti je postavljen odnos "javnost-množica"; na mesto načela nadzora javnosti nad izvajanjem oblasti stopi v ospredje načelo tolerance večine (neobveščene množice) do manjšine (reprezentativne oblasti). Temu ustrezno se spremeni tudi razumevanje vloge tiska.

Ta preobrat v določanju "negativne strani" javnosti, z odnosom do katere je določen značaj javnosti, je odločilnega pomena za socialnopsihološka in sociološka razumevanja javnosti, ki so se uveljavila od konca 19. stoletja naprej. Težnja po razširitvi pojma javnost na "množico" oziroma državljane je po eni strani nedvomno imela demokratični značaj, po drugi strani pa je v tej perspektivi "javnost" izgubljala svoj prvotni racionalno-kritični značaj.

Ameriški pragmatizem in sociologizacija teorije javnosti

Na prehodu iz 19. v 20. stoletje je kritični raziskovalni interes za probleme javnosti in javnega mnenja postajal vse izrazitejši tudi v Ameriki, ki je kmalu prevzela primat v postavljanju ključnih raziskovalnih vprašanj, še zlasti pa v določanju metod za iskanje odgovorov nanja. V prvi fazi je pri tem odigral najpomembnejšo vlogo *"Ameriški pragmatizem"* z Jamesom, Peircom, Deweyem in Meadom. Ameriški pragmatizem se je razvil v specifično ameriško usmeritev "zaradi prilagoditve na sodobne življenjske razmere. Predstavljal je prelom z absolutizmom, ki je dotlej dominiral v akademski misli, in poskus razvoja filozofskega konteksta za družbeno-znanstvene raziskave v dvajsetem stoletju s pomočjo 'biološke imaginacije' in s poudarkom na 'človeških prizadevanjih', 'kolektivni akciji' in 'meliorizmu'" (Hardt 1992, 33). Dewey je pragmatizem definiral:

kot nadaljevanje zgodovinskega empirizma, toda s to bistveno razliko, da ni usmerjen v predhodne, ampak v posledične pojave; ne v primere, ki so se že zgodili, ampak v možnosti za akcijo. In ta sprememba v načinu gledanja je po svojih posledicah malone revolucionarna (Dewey 1931, 24).

Ameriški pragmatizem se je v veliki meri napajal iz evropske (zlasti angleške in nemške) tradicije, a hkrati od vsega začetka poudarjal empirično perspektivo, ki je zlasti izrazito zaznamovala tudi proučevanje javnega mnenja v ZDA od tridesetih let naprej. Pragmatisti so na primer poudarjali razliko med "filozofijo zgodovine" in sociologijo kot "utelešenje vseh opisnih in pojasnjevalnih družbenih ved" (Park 1904/1972, 23). Poleg Deweya sta v zgodnjem obdobju novo paradigmo v proučevanju komuniciranja in javnega mnenja uveljavljala še Park in Lippmann, v drugi generaciji, ki je sicer večidel opustila kritično *razumevanje sociologije kot vodilo za radikalno akcijo* (Hardt 1992, 59), pa še Harold Lasswell, Herbert Blumer in C. Wright Mills. Medtem ko je ta paradigma za svoj

razvoj veliko dolgovala evropski politično-filozofski misli, iz katere je črpala, pa je imela v evropskih teorijah javnega mnenja, vključno s Tönniesovo in Habermasovo, nikakršen ali komaj omembe vreden odmev – v nasprotju s kasnejšo empirično socialnopsihološko tradicijo, ki je v šestdesetih letih postala dominantna tudi v Evropi.

Pragmatisti so poudarjali, med njimi še posebej Dewey, tesno povezanost ciljev družbene demokratizacije z razvojem znanosti v procesu transformacije "Great Society" v "Great Community", ki ni po Deweyu nič drugega kot prav "organizirana, artikularna javnost". V njihovem razumevanju javnega mnenja lahko najdemo mnoge sorodnosti s Tönnisovimi idejami v *Kritiki javnega mnenja*, na primer v poudarjanju pomena (zlasti družboslovne) znanosti, avtonomije medijev in njihove izobraževalne funkcije, predvsem pa v tesni povezanosti resničnega javnega mnenja z "ljudsko skupnostjo" (*Volks-gemeinschaft*), ki naj bi kot sodobna *Gemeinschaft*, kot "socializem", nastala predvsem s socialnimi reformami, izpeljanimi v *Gesellschaft* (Tönnies 1922, 573).⁷ Dewey je pomembno vlogo v procesu transformacije pripisoval diseminaciji znanstvenoraziskovalnih izsledkov, še posebej družbenih ved:

Komuniciranje rezultatov družboslovnega raziskovanja je identično oblikovanju javnega mnenja. To zaznamuje eno prvih idej, okvirjenih v razvoju politične demokracije, ki bo pa tudi ena zadnjih, ki bodo uresničene. Javno mnenje je namreč sodba (judgement), ki jo oblikujejo in o njej razmišljajo tisti, ki konstituirajo javnost (public), in je o javnih zadevah. (...) Mnenja in prepričanja (beliefs), ki zadevajo javnost, predpostavljajo učinkovito in organizirano raziskovanje (Dewey 1927/1991, 177).

Pragmatisti so ugotavljali, da sta industrializacija in urbanizacija odločilno prispevala k zatonu demokratične javnosti. Ključnega razloga za razpadanje javnosti niso videli v novem konservatizmu, delavskih bojih in oživljanju vere. Te pojave so šteli za pokazatelje naraščajočega "posredovanja realnosti" v časopisih, na filmu in radiu, ki je bilo vse bolj popačeno (Aronowitz 1993, 75). V nasprotju z liberalistično teorijo javnega mnenja, ki je v množičnosti "javnega mnenja" videla predvsem nevarnost netolerantne večine in zahtevala omejitve njene čezmerne moči, in s kritično distanco do klasične liberalne teorije Jamesa Milla (gl. Dewey 1927/1991, 94), so se pragmatisti zavzemali za

⁷ V Freundovi interpretaciji: "This opposition between community and society informs Tönnies's vision of the historical future. He considers socialism to be the achievement of mercantile and technocratic society, and at the same time an appeal for a return to community. The class struggle, particularly the antagonism between capitalism and proletariat, constitutes the supreme form of antagonisms proper to society, but as much it also carries with it the hope of an imminent end to the anarchy which is characteristic of society and a rediscovery of the organic bonds which characterize communitarian life. The triumph of society, with its cosmopolitanism – the reign of public opinion – indicates its forthcoming dissolution, thanks to the expected reawakening of the vitality which is peculiar to organic will" (Freund 1978, 157).

približevanje izsledkov družboslovnega raziskovanja dnevnemu tisku, za prevajanje speciliziranega znanja v splošno razumljivo obliko in za preseganje okostenelosti družboslovnega znanja, ki se najbolj izraža v togi "delitvi na neodvisna in izolirana področja" (Dewey 1927/1991, 171). Šele z aplikacijo znanosti in znanstvenih metod bi se lahko razvila "demokratsko organizirana javnost". Podobno kot v zgodnji tradiciji klasične liberalne teorije javnega mnenja, ki je izhajala iz (utilitarne) teorije *svobode tiska*, so tudi pragmatisti svoje kritično razumevanje javnega mnenja povezovali s kritiko senzacionalističnega tiska in novinarstva in podobno kot isti čas Tönnies v Nemčiji poudarjali nujnost reforme tiska in popolno neodvisnost časnikov. Lippmann (1922/1960, 32) je pisal, da "mora biti javno mnenje organizirano za tisk, če naj bo pravo, ne pa da tisk organizira javno mnenje, kot se zdaj dogaja". Pragmatisti so zahtevali ne le *svobodo tiska* in *svobodo izražanja*, ampak še zlasti *svobodo družboslovnega raziskovanja in distribucije spoznanj*.

Tako imenovano javno mnenje nasploh torej ni nič več kot naiven kolektiven impulz, ki ga je mogoče manipulirati s parolami. Sodobno novinarstvo, ki naj bi izobrazovalo in usmerjalo javno mnenje s poročanjem in razpravljanjem o dogodkih, je običajno le mehanizem za nadzorovanje kolektivne pozornosti.

(...) medtem ko je vedenje javnosti, ki se izraža v javnem mnenju, rezultat razpravljanja med posamezniki, ki privzemajo nasprotno pozicije. To razpravljanje temelji na predstavitvi dejstev (Park, 1904/1972, 57).

Pragmatično razumevanje javnosti in javnega mnenja je temeljilo na predpostavki, "da je vsak posameznik obdarjen z inteligenco, ki jo v lastnem interesu potrebuje za angažiranje v političnih zadevah" (Dewey 1927/199, 157) oz. na ideji o "*omnicompetent individual*" (Lippmann 1922/1960, 364). Ta predpostavka se je v preteklosti sicer izkazala za iluzorno, kot so ugotavljali pragmatisti, in procesi konzumerizma, privatizacije in fragmentacije znanja o javnih zadevah so kompetenco javnosti za odločanje o javnih zadevah še bolj problematizirali. Za pragmatiste je bilo vprašanje preživetja in razvoja javnosti ključno vprašanje demokracije: "Kajti če niti v teoriji ne bi bilo mogoče predpostavljati obstoja javnosti, ki je sposobna razumeti tako širše (nacionalne in mednarodne) kot lokalne javne zadeve, potem bi bile institucije demokracije obsojene na odmrtnost" (Aronowitz 1993, 76). A ker je človekovo "znanje funkcija povezovanja in komuniciranja", je mogoče to "iluzijo" v perspektivi vendarle odpraviti. "Reedukacija bo pomagala našim javnim mnenjem, spopasti se z okoljem. Na tak način je mogoče razpustiti obsežen cenzurni, stereotipizacijski in dramatizacijski aparat" (Lippmann 1922/1960, 407). Kako – na to vprašanje pa pragmatizem ni več našel odgovora, tako da na primer Hardt upravičeno pravi:

Neuspeh pragmatizma je bil v nezmožnosti proizvesti radikalno kritiko družbe, ki bi presegla vgrajene omejitve idealističnega ali utopičnega načina mišljenja v soočenju z ostrimi političnimi in ekonomskimi kriza-

mi, ki niso bile skladne z vizijami izobražene in obveščene skupnosti raziskovalcev, ki so se angažirali v razpravah o reformah in premišljevanju o družbenih spremembah (Hardt 1992, 74).

Na drugi strani je bil pragmatizem deležen ugovora, da je javno mnenje reduciriral na njegovo politično-nadzorno funkcijo, ki naj bi jo bilo mogoče realizirati s specifičnimi institucijami in mehanizmi, in jo torej razumel kot nekakšno "sistemsko-konformno institucijo veta" (Schmidtchen 1959, 259). Vsekakor se je v pol stoletja Ameriški pragmatizem intelektualno izčrpal in prepustil dominantno mesto v proučevanju javnega mnenja (in nič več tudi javnosti) socialnopsihološki paradigmi. *Reader in Public Opinion and Communication*, ki sta ga uredila Berelson in Janowitz leta 1950 (prva izdaja), zaznamuje konec plodnega teoretičnega obdobja Ameriškega pragmatizma in začetek prevlade socialnopsihološke obravnave javnega mnenja. Slednja je bila sicer zlasti v zgodnejšem obdobju pred drugo svetovno vojno usmerjena pretežno v empirično in kvantitativno raziskovanje mnenj, kasneje pa se v njenem okviru uveljavijo tudi teoretsko poglobljenejšje teorije – npr. s Sennettovim delom *The Fall of Public Man*, podnaslovljenim "On the Social Psychology of Capitalism" (1974). Sennett dokazuje, da "je bilo na stvari, namenjene prodaji v javnosti, naloženo psihološko upodabljanje (...). Iste vrste proces se je začel v vodenju politikov pred množicami na ulicah, kar se je prvič presenetljivo pokazalo v revolucijah 1848," (Sennett 1978, 25) torej neposredno s politično zmago meščanstva in že mnogo pred začetkom procesa "refevidalizacije" javnosti!

Socialnopsihološki modeli javnega mnenja

Proti koncu tridesetih let se je interes za probleme komuniciranja in medijev preusmeril od teoretskih razprav in družbene kritike k praktičnim zadevam in specifičnim problemom, povezanimi s hitro se razvijajočo metodologijo družboslovnega raziskovanja (Hardt 1992, 75). V družboslovju je to obdobje zaznamovano s sistematičnimi prizadevanji za omejevanje teorij in raziskav, usmerjenih v družbene probleme in reforme, in za razvoj disciplinarnega vedeja, predvsem na temelju empiričnih raziskav. Po Childsovih besedah je "poudarek na teoriji javnega mnenja dal prednost poudarku na praktični aplikaciji teorij. (...) Raziskovalci javnega mnenja, stikov z javnostmi in propagande so bili mobilizirani v vse večjem številu, da bi služili hitro naraščajočim vladnim informacijskim in propagandnim agencijam" (Childs 1965, 36). Če se je "veliko političnih teoretikov poznega devetnajstega in dvajsetega stoletja manj zanimalo za merjenje javnega mnenja kot pa za proučevanje pogojev, pod katerimi se je oblikovalo", (Berelson in Janowitz 1950, 1), je empirična tradicija, ki se začela v ZDA v tridesetih letih, usmerjena prav v nasprotno smer. Prejšnjo povezanost problematike javnega mnenja z vprašanji politične demokracije in svobode tiska je nadomestila povezanost raziskovanja javnega mnenja z analizami (zlasti mednarodne) politične propagande in z razvojem "stikov z javnostmi" (public rela-

tions); slednji postanejo "prominenten problem javnega mnenja" (Childs 1965, 37). Ta (pre)usmeritev dominantne paradigme je bila tako hitra in izrazita, da sta Berelson in Janowitz v predgovoru k poglavju Theories of Public Opinion (1950, 1) morala poudariti: "V nasprotju s popularnimi predstavami in celo z idejami nekaterih praktikov raziskovanje javnega mnenja ni vzbrstelo šele z Georgeom Gallupom v tridesetih letih."

Socialnopsihološka tradicija se je, kot kaže zgornje Berelsonovo in Janowitzovo opozorilo, še posebej uveljavila z uporabo novorazvitih metodoloških postopkov (vzorčenje, lestvice za merjenje stališč) v začetku 20. stoletja. S sklicevanjem na empirično preverljivost in zanesljivost raziskovanja je pozitivistična struja zavračala tradicionalne normativno-teoretske konceptualizacije javnega mnenja in v tridesetih letih 20. stoletja dosegla položaj dominantne paradigme. "Prihod takojmenovanih 'znanstvenih glasovanj' ('scientific polls') v tridesetih letih je napravil velik korak naprej v reševanju problema hitrega, ekonomičnega in natančnega ugotavljanja stanj in trendov javnega mnenja" (Childs 1965, 45). V novem "javnomnenskem" raziskovanju so dominirala javnomnenska "glasovanja" (public opinion polls), ki so zagotavljala informacije in napovedi o mnenjih državljanov in o njihovem volilnem vedenju, za kar je bila zainteresirana politika, ter informacije o nakupovalnem vedenju potrošnikov in o povezanosti nakupovalnih odločitev z reklamami, kar je postalo ključno področje tržnega raziskovanja. Javnost kot subjekt javnega mnenja, ki ga tvorijo politično rezonirajoči zasebniki, v novem razumevanju javnega mnenja nadomesti disperzna množica (angl. mass) in potem celo vsaka skupina, ki tvori temelj in okvir komuniciranja med dvema ali več posamezniki: "Teoretično je število možnih javnosti enako številu skupin z dvema ali več posamezniki, ki jih je mogoče izbrati. Beseda 'javnost' in beseda 'skupina' sta za vse praktične namene zamenljivi" (Childs 1965, 13). Javno mnenje tako konec koncev ni nič drugega kot "zbirke individualnih mnenj". Predmet raziskovanja ni več javno mnenje, pač pa predvsem *vplivanje* – kdo in koliko vpliva ima – na javno mnenje.* V nasprotju s klasičnim liberalnim razumevanjem javnosti in javnega mnenja je novo razumevanje osvobojeno vsake zgodovinske določenosti ali predpostavke.

Public opinion je postal naziv socialnopsihološke analize skupinskih procesov, ki svoj predmet določa takole: public opinion refers to peoples attitudes on an issue when they are members of the same group. (...) "Skupina" abstrahira kopico socialnih in zgodovinskih predpostavk, tudi od institucionalnih sredstev, kaj šele od spleta družbenih funkcij, ki so bile nekoč določujoče za specifični spoj zasebnikov v politično rezonirajočo publiko. – Nič manj abstraktno ni dojeto samo "mnenje". Opinion se

* Childs (1965, 49–50) našteva naslednje "glavne vsebinske kategorije", do katerih je prišel v analizi Public Opinion Quarterly in ki naj bi kazale poglobitve v proučevanju javnega mnenja: A. javnomnensko glasovanje, B. javno mnenje izbranih skupin o specifičnih zadevah, C. vpliv izbranih dejavnikov na formiranje javnega mnenja, D. volilno vedenje, E. komunikacije, F. propaganda, G. raziskave, H. teorija. Zadnja kategorija vključuje tri podkategorije: 1. definicije, 2. modeli, 3. hipoteze.

sprva identificira še z expression of a controversial topic, pozneje z expression of an attitude in nato s samo attitude. Za mnenje na koncu ni več nujno niti to, da bi bilo zmožno verbalizacije (...) Atribut javnega si tako mnenje pridobi že s samo povezanostjo s skupinskimi procesi (Habermas 1962/1989, 264-265).

Socialnopsihološki modeli javnega mnenja predstavljajo "znanstveno revolucijo", ki naj bi odpravila "zmote in slepe ulice", ki so se pojavljale v "literaturi in popularni govorici o javnem mnenju". V uvodnem članku v prvi številki *Public Opinion Quarterly*, ki je postalo najpomembnejše glasilo nastajajoče raziskovalne tradicije, je Floyd Allport naštel osem poglavitnih zmed/zmot/fikcij v neznanstvenem razpravljanju o javnem mnenju, ki jih ni ravno argumentirano problematiziral: personifikacija javnega mnenja, personifikacija javnosti, zmotno enačenje javnosti s skupino, zmota o javnosti kot parcialno inkluzivnem pojavu (npr. "javnost tvorijo posamezniki s skupnimi interesi"), fikcija javnega mnenja kot "idejne entitete" ("vsebina mnenja je neke vrste bistvo, ki se kot platonska 'ideja' širi v glave vseh tistih, ki jo podpirajo"), fikcija javnega mnenja kot skupinskega (in ne individualnega) proizvoda, poveličevanje javnega mnenja (javno mnenje kot "posamični idejni proizvod interaktivnih in kreativnih osebnosti") in zamenjevanje javnega mnenja z javnim predstavljanjem mnenja, kar Allport imenuje tudi "novinarsko zmoto" (Allport 1937). Za vse kritizirane ideje Allport ugotavlja, da jih ni mogoče "razdelati v znanstveni metodologiji". V izhodišču Allportove kritike je pojmovanje, da so

pojavi, ki naj bi jih proučevali s terminom javno mnenje, v bistvu primeri vedenja (...) človeških individuov. (...) Nastali proizvod morajo izraziti individuali ali pa zanj sploh ne moremo vedeti; in če ga izrazijo individuali, je zelo težko pokazati, kako je na njegovo oblikovanje uplivalo razpravljanje med njimi. (...) Tako imenovano "skupinsko mišljenje" ima lahko določeno mesto v individualih (...) toda v areni praktičnih zadev so individuali tisti, ki delajo stvari, ne pa integrirani proizvod skupinskega mišljenja (Allport 1937, 13).

Podobno poudarja Childs, da so samo trije osnovni elementi v formiranju javnega mnenja: oseba, njeno okolje in interakcija med njima:

Ugotoviti, kako se formira javno mnenje, pomeni ugotoviti, kako so formirana individualna, osebna mnenja. Javnost je vedno skupina, zbirka individuov, nikoli organska entiteta, ki bi obstajala sama po sebi. Javno mnenje je vedno zbirka mnenj teh individuov, ki tvorijo javnost (Childs 1956, 110).

Allportovo in Childsovo pojmovanje javnega mnenja kot množice zbirk individualnih mnenj na prvi pogled radikalno razširja mnenjsko osnovo družbe na celotno populacijo in s tem - navidez - "demokratizira" javno mnenje oz. uveljavlja načelo suverenosti celotnega ljudstva in ne le njegovega izbranega

dela (=kompetentne javnosti). Toda hkrati je takšno razumevanje empirikov diametralno nasprotno pojmovanju javnega mnenja kot *specifičnega* procesa, kot ga je v kratki in jedrnatih definiciji med prvimi opredelil na primer Charles H. Cooley, eden ključnih predstavnikov čikaške šole:

Javno mnenje ni goli agregat individualnih mnenj, pač pa dejanski družbeni proizvod, rezultat komuniciranja in recipročnega vplivanja (Cooley 1909, 121).

Cooleyeva definicija javnega mnenja kot družbenega (in ne individualnega) rezultata komunikacijskih procesov, ki aktualizira razliko med "voljo vseh" (ki je vsota posameznih volj in išče le zasebno korist) in "občo voljo" (ki skrbi za splošno korist), na katero je opozarjal Rousseau (1762/1960, 90), je bila vodilo tudi Deweyevemu in Lippmannovemu razumevanju javnega mnenja. Za pragmatizem je bilo tako razumevanje javnega mnenja takorekoč naravno, saj je pragmatizem poudarjal bistveni pomen komunikacij za socialno-filozofsko pojasnjevanje ameriške družbe nasploh. Hardt (1992, 35) poudarja, da "pomembnost telegrafa, železnic, avtomobilskih cest in rek kot transportnih poti ter širjenje šol in časopisov kot institucionalnih virov znanja in izkušenj nudijo zgodovinski temelj za teoretsko razpravljanje o mestu komuniciranja v sodobni družbi".

Radikalen odklon socialnopsihološke tradicije od politično-filozofskih paradigem javnega mnenja je najbolj jedrnat predstavljen v Allportovi tezi, da javnost ni eksplicitno označena realnost, pač pa *metafora*. Tudi kot metafora pa je javnost z vidika javnega mnenja nespecifična: "Mnogi avtorji so razpravljali o razliki med javnostjo in prisotno množico (crowd). Videti pa je, da se v splošnem strinjajo, da pojavi, ki jim pravimo javno mnenje, nastajajo v obeh situacijah" (Allport 1937, 15). Dobro desetletje kasneje je Blumer v članku v *American Sociological Review* (1948) odgovoril Allportu in opredelil "očitne in splošne poteze (...) na katere raziskovalci sedanjega javnomnenjskega glasanja v celotnem raziskovalnem postopku hote ali nehote pozabljajo" (Blumer 1948, 543). Nasproti individualizmu empirikov je Blumer poudarjal, da javno mnenje lahko nastaja samo kot funkcija delujoče družbe, pretežno *prek interakcije skupin* in manj posameznikov, iz česar izhaja, da mora proučevanje javnega mnenja upoštevati *funkcionalno sestavo in organizacijo družbe*.

Podobno argumentacijo je v kritiki empirične konceptualizacije javnega mnenja kasneje brez neposredne navezave na Blumerja uporabljal tudi Bourdieu (1979), medtem ko je Vreg v kritiki operacionalističnega sociološkega razumevanja javnega mnenja kot nujni pogoj poudarjal – podobno kot na primer že R. E. Park (1904/1972, 57) in Habermas (1962/1989, 271) – predvsem *javno razpravljanje*: "Zasebno izrekanje mnenj v okoliščinah anonimnosti je ponavadi pristno in odkrito, vendar ni podvrženo soočenju mnenj, kompetitivnosti alternativ in javni kritiki. Pogoj za oblikovanje javnega mnenja je javna razprava" (Vreg, 1980: 30). Christopher Lasch je leta 1995 ta "pogoj" še mnogo bolj radikalno formuliral z zahtevo, ki ne skriva sorodnosti z idejami Ameriškega pragmatizma:

Kar zahteva demokracija, je javna razprava, ne informacija. Seveda je informacija potrebna, toda informacija, kakršno potrebuje demokracija, lahko nastane samo v živahni javni razpravi. Ne vemo, kaj moramo vedeti, dokler ne postavimo pravih vprašanj, prava vprašanja pa lahko določimo samo, če svoje lastne ideje o svetu poduržemo preskusu javne polemike. (...)

Iz teh premišljanj sledi, da je naloga tiska spodbujati razpravo, ne pa javnosti ponujati informacije. Kot zdaj stojijo stvari, tisk v obilju ustvarja informacije, ki jim nihče ne namenja pozornosti (Lasch 1995, 81; poudarki S.S.).

Z redukcijo javnega mnenja na individualno mnenje/mnenja in z izločitvijo socialnega konteksta, v katerem posamezniki vzpostavljajo interakcijo, so seveda razlike med kolektivitetami, kakršni sta javnost (public) in množica (crowd, mass) izgubile vsak pomen. "Znanost o javnem mnenju" zanima končni rezultat (individualna mnenja), ne pa družbeni procesi, v katerih se javno mnenje oblikuje. Akademski interesi za metodološke probleme so postali prioritetni in so začeli odločilno določati raziskovalne usmeritve, tako da "smo začeli pozabljati, da v tistem, čemur pravimo javno mnenje, obstaja politična vsebina" (Berelson 1952, 313). V nasprotju z Berelsonom Hardt štirideset let kasneje poudarja, da je bila taka usmeritev mnogo več kot le rezultat nehotnega prezrtja; "v preobremenjenosti z metodološkimi problemi se je izražala iluzija, da bo manipulacija z dejstvi konec koncev pripeljala do teorije" (Hardt 1992, 22). Problem je torej globlji od splošne razvojne težave z definiranjem ključnih pojmov, s katero se srečuje vsaka teorija oz. vsaka disciplina. Na to je že zgodaj opozarjal Blumer, ko je zapisal:

Lahko dokazujemo, da je izolacija generičnega objekta (...) cilj in ne začetno izhodišče – in da zato sedanja nesposobnost identificirati javno mnenje kot generični objekt nima škode za javnomnenjsko glasovanje. (...) Preseneča pa me očitna odsotnost prizadevanja ali iskrenega interesa raziskovalcev javnomnenjskega glasovanja, da bi se premaknili v smeri identificiranja objekta, ki naj bi ga hoteli proučevati, beležiti in meriti. (...) Njihovo delo je pretežno gola aplikacija njihove tehnike (Blumer 1948, 542).

Blumer je svojo novo raziskovalno usmeritev, "simbolični interakcionizem", razvijal iz demokratične tradicije čikaške šole in Ameriškega pragmatizma, zlasti Roberta Parka in Georga Herberta Meada, kot nasprotje Parsonsovega funkcionalizmu in redukcionizmu empiričnega kvantitativnega raziskovanja. Za Blumerja je bilo izenačevanje empiričnega mnenjskega raziskovanja z raziskovanjem javnega mnenja zgleden primer neveljavnega zapostavljanja interakcije – neposredne recipročno usmerjene socialne akcije – med skupinami in posamezniki z različnim vplivom, ki prav v medsebojni interakciji oblikujejo in izražajo javno mnenje (Blumer 1948, 545). Podobno kot Park je tudi Blumer

razumel javnost kot bistveno sestavino demokratičnega procesa, smisel empiričnega raziskovanja narave in razvoja javnega mnenja pa je v tradiciji pragmatizma videl predvsem v spodbujanju oblikovanja interesa in izražanja mnenj. Za Blumerja je bilo ključno veljavnostno vprašanje, "ali postopek, kot je javno-mnenjsko glasovanje, dobiva utemeljitev s privrženostjo določeni tehniki ali pa, nasprotno, z realistično analizo tistega, kar predlaga za raziskovanje" (Blumer 1948, 554). Razumevanje javnega mnenja kot agregata enakovrednih mnenj neodvisnih posameznikov je bilo po njegovem prepričanju neposredni rezultat postopkov vzorčenja, ki so "neodvisnost enot" zahtevali – v nasprotju z dejanskim javnim mnenjem, ki je "organsko" in deluje kot gibljiva organizacija med seboj povezanih delov. Zato je Blumer sodil, da je potrebno konstruirati nov model, s pomočjo katerega bi bilo mogoče ugotavljati, kako javno mnenje deluje v konkretni družbi.

Vsaj delno je bil pozneje izrazit poudarek individualnosti (izražanja) mnenj korigiran. Z utemeljitvijo "na empiričnem spoznanju socialnih in socialno-psiholoških skupinskih procesov v široki populaciji in njenih odnosov do politike" je na primer Schmidtchen postavil "realnotipično določitev pojma javno mnenje", po kateri "naj bi kot 'javno mnenje' označevali vse tiste *načine vedenja poljubnih skupin prebivalstva*, ki zmorejo spreminjati ali tudi ohranjati strukture, prakse in cilje oblasti" (Schmidtchen 1959: 257; gl. tudi Otto, 1966, 119 – poudarki S.S.). Taka modifikacija seveda ni razrešila temeljnega nasprotja med normativno-kritičnim in empirično-psihološkim razumevanjem javnega mnenja, ki ne zadeva le problemov veljavnosti in pojasnjevalne moči različnih razumevanj (ali definicij) javnosti in javnega mnenja.

Wilson je v začetku šestdesetih let zaostрил kritiko empirične paradigme, ko je med prvimi opozarjal tudi na prikrit *ideološki značaj* nevtralizma "javno-mnenjskih" anket –

Je pa očitno nevarno predpostavljati, da je načrtovalec anket (pollster) le objektivni raziskovalec javnega mnenja. Tudi ni mogoče predpostavljati, da ljudje, ki naj bi v demokraciji bili suvereni, nimajo interesa za politične poglede družboslovnih raziskovalcev. Pollster ima svojo ideologijo, prav tako kot jo ima oseba, ki je vpraševana in korelirana (Wilson 1962, 170).

– ki ga je malo kasneje dokaj odkrito "priznal" Childs z zahtevo, da morajo raziskovalci vselej skrbeti za to, da postavljajo "prava" vprašanja:

Postavljati množicam napačna vprašnja, vprašanja, za katera so malo ali sploh niso kompetentne, je lahko prav tako katastrofalno za prizadevanja za demokracijo, kot sploh ne postavljati nikakršnih vprašanj, kajti demokracijo je potrebno neprestano redefinirati z vidika zmogljivosti javnega mnenja (Childs 1965, 358).

Zlasti z Bourdieujevim (1979) dokazovanjem, da "javno mnenje ne obstaja", se je vprašanje ideološkega značaja empiričnega mnenjskega raziskovanja za-

ostrilo, kar je puščalo malo možnosti za obujanje idej o konvergenci različnih pristopov in razumevanj javnega mnenja. Wilson (1962, 281) je tako zaostritev na nek način celo anticipiral s tezo, da v množični družbi, ki celo lahko postane totalitarna družba, "ni dovolj trditi, da ni javnega mnenja." S tem Wilson sicer ni neposredno problematiziral (samo) izsledkov empiričnega "javnomnenjskega" raziskovanja, pač pa splošnejše ugotovitve o odsotnosti javnega mnenja v nedemokratskih oz. množičnih družbah, v katerih množice ne sodelujejo v upravljanju in dejavnostih države. Za Wilsona je videti najprimerneje, "priznati, da množični človek predstavlja neko vrsto javnega mnenja, ki pa mu v luči zahodne filozofije podkupljiva realnost tega mnenja odreka možnost ustvarjanja politične obveznosti. In implicitno lahko potem obveznosti nastajajo iz vira, ki ni javno mnenje." Zgolj z ugotovitvijo, da javno mnenje ne obstaja (več), ne da bi ga poskušali "rekonstruirati" v spremenjenih družbenih okoliščinah, bi namreč pristali na nedemokratsko stanje, v katerem se je znašel "množični človek".

Konvergenca dveh paradigem?

Blumerjeva ostra in dosledna kritika empiričnih mnenjskih raziskav v *American Sociological Review* leta 1948 ter "nekakšen občutek razočaranja", ki sta ga izražala Julian Woodward in Theodore M. Newcomb v odgovoru nanjo, niso obetali možnosti povezovanja ali dopolnjevanja obeh paradigem. Šele desetletje kasneje je Lazarsfeld v pogosto citiranem članku *Public Opinion and the Classical Tradition* iskal rešitev v povezovanju, namesto v prevladujočem izključevanju teoretskega in empiričnega pristopa v proučevanju javnega mnenja:

Moderne raziskovalne tehnike lahko potrjujejo in razvijajo ideje, ki so jih zagovarjali klasični avtorji, medtem ko lahko avtorji, kakršna sta Dicey in Bryce, pomagajo usmerjati današnje raziskovalce k pomembnim problemom in predlagajo nove načine za analizo empiričnih podatkov. Povezovanje obeh pristopov bo pospešilo razvoj ustreznejše teorije javnega mnenja. (...) Bistvo napredka (...) je v tem, da pustimo pepel in vzamemo plamen z oltarja svojih predhodnikov (Lazarsfeld 1957, 39, 53).

Habermas je v *Strukturnih spremembah* to Lazarsfeldovo prizadevanje pretirano označil za "odločno opozorilo na to, da je bila cena za socialnopsihološki pojem javnega mnenja predraga, saj je zahtevala eliminacijo vseh bistvenih socioloških in politoloških momentov" (Habermas 1962/1989, 265). Svojo neutemeljeno "privrženost" raziskovalni tradiciji, ki jo je utemeljeval Lazarsfeld, je Habermas kasneje sam "popravlil" (Habermas 1994, 31) in sprejel interpretacijo, ki dokazuje, da Lazarsfeld ni bil sposoben razviti svoje kritične raziskovalne perspektive v celovito teorijo.

Njegove zahteve po kritičnem raziskovanju so teoretsko in praktično (politično) ostajale znotraj tradicionalnega buržuaznega konteksta

družboslovnega delovanja. Ideja kritične pozicije je konec koncev pomenila priznanje avtoritete in spravo z oblastjo; pomenila je tudi prizadevanje za spremembo znotraj vladajoče paradigme in utemeljevanje konvergence obstoječih teoretskih ali praktičnih perspektiv (Hardt 1992, 112).

Zolo je kritično zapisal, da je "Lazarsfeld uporabljal v raziskovanju medijev najbolj rigidne kriterije neopozitivistične sociologije, medtem ko je Berelson povečeval ameriški demokratični sistem zaradi njegove (domnevne) sposobnosti demokratičnega delovanja, ne da bi bila pri tem potrebna prisotnost 'demokratičnega državljana'" (Zolo 1992, 155). Vsekakor je bil Lazarsfeld vse prej kot naklonjen tradiciji, ki jo je (v nasprotju z znanostjo) imenoval "*social analysis*" in za katere najvidnejšega predstavnika je štel C. Wrighta Millsa.

Kljub utemeljenim kritikam in uvrščanju Lazarsfelda med tiste raziskovalce, ki "svoje naloge vidijo kot tehnične, sebe pa kot znanstvene raziskovalce, ki se jim ni treba zanimati za vrednote, ki so generirale problem, ali za družbene posledice rezultatov" (Coleman 1978, 691), pa ni mogoče prezreti za razvoj empiričnega raziskovanja zelo pomembnega dejstva, da je bil Lazarsfeld med redkimi zagovorniki preseganja paradigmatkega izključevanja med kritično teorijo in empiričnim, pretežno kvantitativnim raziskovanjem ki se je kasneje v nasprotju s pričakovanji Lazarsfelda le še zaostriilo (Splichal 1987). Lazarsfeld je nedvomno resno jemal kritike empiričnega raziskovanja in kot odgovor je poskušal povečati veljavnost empiričnega raziskovanja. "Njegov odgovor na pomisleke, kakršni so bili Blumerjevi, je bila kontekstualna analiza, načrt opazovanja, ki (...) predlaga ugotavljanje značilnosti posameznikov, izbranih v vzorec, ne samo z osebnimi spremenljivkami, kot sta na primer starost ali število let fomalnega izobraževanja, ampak tudi s spremenljivkami, ki kažejo značilnosti njihovega družbenega okolja, na primer delež vernikov ali povprečni dohodek v soseski, državi ali deželi, v kateri živijo" (Boudon 1993, 24).

Uresničitev Lazarsfeldovih zmernih in "nekoliko utopičnih" pričakovanj, kot jih je sam označil, o "povezovanju dveh trendov: skrbne analize v klasični tradiciji, podprte s sodobnimi empiričnimi podatki", pa se je odmaknila še dlje v prihodnost, ko sta pet let po izidu jubilejne številke *Public Opinion Quarterly* (1957), posvečene dvajsetletnici "raziskovanja javnega mnenja", izšli dve temeljni teoretski deli: Wilsonova knjiga *A Theory of Public Opinion* in Habermasove *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Na globino spora med pozitivistično in kritično- oz. normativno-teoretično paradigmo opozarja tudi dejstvo, da je moralo to Habermasovo delo čakati celih 27 let na prevod v angleščino; po letu 1989, ko je delo izšlo v ZDA, pa je sprožilo množico razprav, aktualizacij in polemik (gl. npr. Calhoun 1992; Hardt 1996). Pred tem namreč

na ravni fundamentalne teorije ni bilo nič dodanega. Osnovna pojma "javnost" in "mnenje" sta bila enako ustrezna v vodilnih akademskih besedilih devetnajstega stoletja kot v dvajsetem stoletju. (...) Izstopa pa, da se je intelektualni napredek pojavljal na nižji teoretski ravni. Pomemben niz inovacij je bil instrumentalen (Lasswell 1957, 34-35).

Po Lazarsfeldu so smotrnost sinteze klasičnega liberalnega normativnega pojmovanja javnosti in javnega mnenja ter socialnopsihološkega, ostenzivno definiranega pojma javnega mnenja poudarjali mnogi avtorji – s pičlim uspehom. Ker gre za sintezo v obdobju dominacije empiričnega mnenjskega raziskovanja, bi naj to pomenilo predvsem "politično razsvetlitev" pojma javno mnenje, torej vrnitev politične pojmovne razsežnosti oz. vnovično (spremenjeno) tematizacijo odnosa med javnim mnenjem in instancami (politične) oblasti. Po sodbi Ulle Otto ta prizadevanja niso bila plodna, odgovornost za neuspeh pa naj bi bila na strani (kritične) teorije:

Če že niso postali žrtve svojega lastnega, popolnoma nerealnega, demokratičnega idealiziranja (Wunschdenken) racionalnega "homo politicus" – kot Hennis, Lippmann in Wilson – so se konec koncev kljub pravim nastavkom izgubili v mreži neizmerno diferenciranih družbenopolitičnih prizadevanj po moči, kot npr. Habermas in Lenz (Otto 1966, 112).

Kaj pa empirična socialnopsihološka tradicija? Berelson je že v zgodnjih petdesetih letih poskusil povezati "demokratično teorijo in javno mnenje", kot nosi naslov njegov članek v *Public Opinion Quarterly*, v katerem ugotavlja, da imajo zasluge za razvoj raziskovanja javnega mnenja ne le psihologi, sociologi, tržni raziskovalci in statistiki – ampak tudi politologi, čeprav:

smo zanemarjali odnosna dejstva, da je v tistem, čemur pravimo javno mnenje, politična vsebina; da obstaja dolga in izbrana intelektualna tradicija (v obliki politične teorije demokracije) v obravnavanju mnenjskih problemov; in da ta teorija zagotavlja uporaben okvir za organizacijo in izvajanje mnenjskih raziskav (Berelson 1952, 313).

Berelsonova zamisel sinteze je bila v tem, da bi z orodji, ki jih je razvilo empirično družboslovno raziskovanje, operacionalizirali in izmerili prisotnost – "z razumno natančnostjo in objektivnostjo" – predpostavk normativne teorije politične demokracije glede politične dejavnosti državljanov in njihove usposobljenosti zanj: ustreznost osebnostne strukture, interes za javne zadeve in sodelovanje v njih, informiranost, politično načelnost, ustreznost recepcije politične realnosti, sodelovanje v razpravi, racionalnost v političnem odločanju in (so)upoštevanje interesa skupnosti (the question of cleavage and consensus). Empirično raziskovanje naj bi s tem po eni strani "izpopolnilo podobo o dejanskem dogajanju v demokratičnem odločanju" oz. dokumentiralo teorijo ter spodbujalo njen razvoj in pojasnjevalni doseg, po drugi strani pa "lahko pomaga demokraciji pri predmetnem in neposrednem samospoznavanju ter pri splošnejšem vrednotenju svojih dosežkov in napredka. V tem okviru lahko raziskovanje javnega mnenja veliko prispeva k temeljnemu, kontinuiranemu boju za usklajevanje demokratične prakse z zahtevami in predpostavkami – tj. z ideali – demokratične teorije" (Berelson 1952, 330).

To Berelsonovo pričakovanje je – vsaj v načelu – morda videti enako kasnejši Habermasovi zahtevi, ki jo je postavil v analizi razcepa med "državnopravno fikcijo" javnega mnenja in "socialnopsihološko razdelavo" pomena javnega mnenja, namreč da je "treba razviti kriterije, po katerih je mogoče mnenja empirično meriti glede na stopnjo njihove javnosti; tako empirično ugotavljanje javnega mnenja v komparativnem pomenu je danes celo najzanesljivejše sredstvo, kako priti do utemeljenih in primerljivih izjav o demokratični integracijski vrednosti dejanskega ustavnega stanja" (Habermas 1962/1989, 268; podčrtal S.S.). Toda bistvena razlika med zahtevama je v tem, da je Habermas videl možnost za realizacijo svoje zahteve samo v *sociološki pojasnitvi strukturnih sprememb javnosti*, medtem ko je za Berelsona problem mnogo lažje rešljiv – na ravni *operacionalizacije ključnih socialnopsiholoških pojmov*, ki jih je mogoče deducirati iz normativne teorije javnega mnenja. Avtorji "empiričnih rešitev", kakršno je na primer predlagal Berelson, tako sicer niso postali – če uporabimo oznake Ottove – "žrtve lastnega nerealnega, demokratičnega idealiziranja" in se tudi niso "izgubili v mreži neizmerno diferenciranih družbenopolitičnih prizadevanj po moči", pač pa so se "izgubili" v kompleksnosti: medtem ko se je javnost širila – s sicer protislovnimi učinki – v vse sfere družbe, se je z empiričnimi mnenjskimi raziskvami operacionaliziran socialnopsihološki pomen pojma javno mnenje vse bolj omejeval na "*multi-individual situation*" (Allport 1937, 23) ali celo le na posamična zasebna mnenja. Wilson je že pred desetletji ugotavljal, da nedvomno obstajajo vsaj "znaki sprave" med, kot je dejal, "klasičnim in spekulativnim načinom proučevanja" ter "statističnimi in anketnimi tehnikami". Ti znaki ne pomenijo, da je mogoče doseči popolno "spravo" med dvema miselnima tokovima. "Nesrečni vidik te situacije je, da spekulativno in filozofsko mišljenje lahko lažje sprejme uporabo empiričnih tehnik, kot pa empirični tehnik lahko sprejme idejo legitimnosti filozofskega raziskovanja" (Wilson 1962, 16-17).

Kljub mnogim sporom med normativno-kritičnim in empirično-psihološkim razumevanjem javnega mnenja je vendarle mogoče nesporno govoriti o konvergenci vsaj v eni razsežnosti – namreč v pričakovanju, da "javno mnenje ustvarja zahteve, ki jih morajo javni nameščenci upoštevati" (Wilson 1962, 34). To pričakovanje je sicer utemeljeno v različnih načelih, interesih in načinih "prilagajanja" oblasti javnemu mnenju, tako da dejansko lahko bodisi javno mnenje nadzira oblast in določa politiko bodisi oblast nadzira javno mnenje in ugotavlja, ali uživa zaupanje med državljani, toda v obeh primerih mora oblast "javno mnenje" upoštevati.

Postmoderne tematizacije "javne sfere"

Temeljne poteze spremenjenega, a nič manj protislovnega razumevanja javnosti in javnega mnenja ob koncu 20. stoletja najbolje predstavljajo Habermasove "tri revizije" *Strukturnih sprememb javnosti* v uvodu k Suhrkampovi izdaji iz leta 1990. Revizijo svojih pogledov je Habermas utemeljeval z

razvojnimi spremembami v samoregulaciji družbe, ki imajo pomembne posledice za:

1. zasebno sfero in družbene temelje zasebne avtonomije,
2. strukturo javnosti ter za sestavo in vedenje publik, in
3. legitimizacijski proces same množične demokracije.

Habermas je svojo zgodnejšo teorijo "linearnega razvoja" od rezonirajoče h konzumirajoči javnosti oz. k njeni "refeudalizaciji" revidiral z idejo o "ambivalentnosti javnosti", ki jo je kot idejo o ambivalentnem – avtoritarnem in emancipatoričnem – potencialu komuniciranja razvil v teoriji komunikativnega delovanja (Habermas 1981, 574). Ta obrat naj bi bil posledica objektivnih, empiričnih družbenih sprememb, ki spreminjajo (tudi) značaj javnosti in javnega mnenja. Čeprav poudarja, da revizija ne pomeni odstopanja od namena, ki ga je vodil pri pisanju *Strukturnih sprememb javnosti*, vendarle priznava, da je njegov "revidirani model" zdaj bližje liberalističnemu pojmovanju javnega mnenja in nasprotovanju "tiraniji večine" J. S. Milla in Tocquevilla kot pa klasični liberalni teoriji *vladavine javnega mnenja*. S tem ostaja ambivalenten tudi Habermasov odnos do tiste raziskovalne tradicije, ki jo je oblikoval Lazarsfeld. V svojem zgodnjem obdobju jo je Habermas (ne da bi jo dobro poznal, kot je kasneje zapisal) sprejemal kot možno pot za razrešitev prostislovnosti, v kateri se je znašla normativna teorija javnega mnenja; ko se je z njo natančneje seznanil, se ji je "odpovedal", dejansko pa njegova revizija pomeni "popravilo" zgodnejše teorije prav z izsledki empirične sociološke usmeritve, ki sta jo poleg Lazarsfelda začela uveljavljati npr. Berelson in McPhee (1954; gl. Huckfeldt, Sprague 1995). V luči izsledkov te usmeritve dobi posameznikova "racionalnost", ki je ena ključnih predpostavk klasične teorije javnega mnenja, drugačen pomen in postane v sodobnih družbah "neproblematična": ljudje racionalno usmerjajo svojo pozornost na izjave političnih akterjev v svojem okolju in iščejo relevantne politične informacije. Homogenizacija njihovih mnenj ni posledica manipulacije, ampak racionalnega odločanja, ki ga stimulira posameznikovo okolje. Model, ki ga je razvil McPhee, na primer povezuje:

(1) racionalno odločanje neodvisnih posameznikov z (2) ugotovljenimi korelacijami med političnimi prepričanji v družbenih skupinah, pri čemer se sklicuje na (3) ponovno racionalno presojo političnega prepričanja, ki jo sprožajo nesoglasja, (4) ki jih posamezniki odkrivajo v procesih socialne interakcije. Racionalni državljani racionalno odločajo. Socialne in ekonomske strukture naključno, a vendarle sistematično oblikujejo homogenost, s tem da neprestano sprožajo ponovna individualna ocenjevanja političnih prepričanj (Huckfeldt Sprague, 1995, 51; poudarki S.S.).

Habermas zaključuje *Strukturne spremembe javnosti* s (pesimističnim) citatom iz Millsove *Elite oblasti* o zatonu javnosti in nastopu "družbe množic". V pesimizmu je nedvoumno implicirano tudi soglasje z Millsovim, v nasprotju z Lazarsfeldom izrazito kritičnim poudarjanjem vrednot, ki vplivajo oz. bi morale vplivati na izbiro raziskovalnih problemov in oblikovanje "politik". V

nasprotju s tem pa svoj novi uvod, v katerem revidira zgodnejšo teorijo strukturnih sprememb javnosti, zaključuje s "povodom za manj pesimistično oceno ter za manj kljubovalen in ne zgolj deklarativen pogled kot nekdanj" – z Meyrowitzevo (1985) idejo o nenavadni podobnosti med *informacijsko* družbo ter *predrazredno* družbo lovcev in nabiralcev plodov, ki se izraža v:

- odsotnosti meja in lojalnega odnosa do teritorija: specifične dejavnosti niso popolnoma fiksirane na specifično fizično postavitev;
- tendencah egalitarnosti v vlogah moških in žensk, otrok in odraslih, voditeljev in vodenih.

Habermasova revizija teorije strukturnih sprememb javnosti bi potrebovala bolj eksplicitno validacijo. Podobno kot Habermas na primer tudi Zolo (1992) dokazuje, da neoklasična doktrina demokracije ostaja brez zadostne pojasnjevalne moči, in poziva k radikalni rekonstrukciji teorije demokracije. Taka teorija bi morala upoštevati tudi dva ključna vidika, povezana s Habermasovo drugo in tretjo točko zgoraj, toda v mnogo bolj kritični perspektivi, kajti:

1. Asimetrična, neinteraktivna narava množičnega političnega komuniciranja se je razvila do take stopnje, da je ideja "elektronske demokracije" dokončno postala utopična. Kot dodajata Holston in Appadurai (1996, 202), "kibernetsko državljanstvo" morda res nekaterim omogoča sodelovanje v bolj tolerantni in dostopni javni sferi, hkrati pa druge sili še globlje v osamo zasebnosti in trga.
2. "Javna sfera" se z nadaljnjim drobljenjem, ki je predvsem posledica "narkotične disfunkcije" množičnih medijev, preoblikuje "v reflektivno področje, v brezčasovno meta-dimenzijo, v kateri 'realna' javnost pasivno asistira kot v nekakšnem permanentnem televizijskem oddajanju v realnem času v izkoriščanju 'elektronske' javnosti" (Zolo 1992, 166).

Ti dve tendenci dobivata svetovne razsežnosti in povzročata

drugo "strukturno transformacijo javnosti", ki je bolj radikalna od tiste, ki je bila predmet klasične analize Jürgena Habermasa. (...) Suverenost političnega konsumenta – tj. avtonomija, racionalnost in moralna odgovornost državljana, ki naj bi suvereno razsojal v tekmovanju med strankami – je zdaj komaj kaj več kot prazno govorjenje v kontekstu množične spektakularizacije teledemokracije, na kar je bilo zvedeno (...) pluralistično tekmovanje med strankami (Zolo 1992, 170).

Od Ameriškega pragmatizma naprej vse tematizacije javnosti in javnega mnenja poudarjajo njuno spreminjanje (tudi) pod vplivom razvoja množičnih medijev, ki že zdavnaj niso več organizirani tako, da "enako število ljudi mnenje izraža, kot ga sprejema," kar je bil za C. W. Millsa prvi kriterij obstoja javnosti. V popolnem nasprotju s klasičnimi idejami demokratičnega pluralizma je postalo tudi očitno, da je prepričevalna moč medijev lahko celo večja v družbah s pluralistično demokracijo, kot pa v totalitarnih družbah. Avtonomnosti javnega mnenja in prostemu javnemu dostopu do množičnih medijev so teoretiki demokratičnega javnega mnenja pripisovali odločilen pomen, zdaj pa je avtonomnost postala močno ranljiva, dostop pa omejen. Kot ugotavlja Zaller

(1992, 311), "stari model medijev kot 'injekcijske igle', ki lahko na ukaz vbrizga ideje v politično telo, sicer ni oživel, vendar pa je mainstreamovsko komunikacijsko raziskovanje ustvarilo zdravo spoštovanje do tega, kar lahko dosežejo mediji in politiki, ki jih uporabljajo".

Z revizijo je Habermas radikalno spremenil svoj odnos do javnosti predvsem v razsežnosti javnost – oblast (država) in s tem javnost depolitiziral podobno kot jo je tradicija ameriškega empiričnega raziskovanja "javnega mnenja". Habermas sicer tudi pri "prvem" snovanju teorije javnega mnenja ni upošteval (niti poznal?) prispevkov Ameriškega pragmatizma v proučevanju javnosti in javnega mnenja. V *Strukturwandel der Öffentlichkeit* ideje in dela starejše generacije – Deweya, Lippmanna in Parka, v bistvu pa tudi mlajših Lasswella, Blumerja in Millsa, predstavljajo veliko slepo pego. Toda Habermas je izhajal iz iste tradicije angleško-ameriške politične filozofije kot pred njim Ameriški pragmatizem, čeprav se na slednjega ni navezoval, ampak je to tradicijo (kritično) rekonstruiral mimo njega – pa vendar z v temelju enako vrednostno usmeritvijo in razumevanjem javnosti ter s kritiko psihologizacije oz. individualizacije javnega mnenja, kot je bila značilna za pragmatiste in kasneje F. G. Wilsona. Revizija torej pomeni tudi Habermasov odmik od idej in vrednot Ameriškega pragmatizma. Če je Habermas, kot je zapisal Peters (1993), s *Strukturwandel der Öffentlichkeit* – vsaj delno, kot smo pokazali – "vrnil darilo anglo-ameriški misli," bi lahko za Habermasovo revizijo teorije javnosti dejali v analogiji z njegovo zgodnjo interpretacijo Lazarsfeldovih prizadevanj za povezovanje empiričnega raziskovanja s (kritično) teorijo, da je cena za redukcijo idealizacije oz. (znanstvene) utopičnosti normativne teorije javnega mnenja previsoka, saj je zahtevala odstranitev bistvenih kritičnih nastavkov.

Zaključek

Podobno kot demokracija tudi javno mnenje pogosto daje "avro legitimnosti" (Held 1987, 1): zakoni, politike, odločitve ter celo obsodbe in vojne so videti utemeljene in pravične, če so skladne z "javnim mnenjem". V tem "legitimizacijskem pritisku" najbrž lahko iščemo poglobljeni razlog, da sta javnost in javno mnenje tako različni, pogosto protislovno razumljena in interpretirana, pa pogosto v resnici sploh ne upoštevana. Čeprav teorije javnega mnenja in normativne zahteve po njegovi praktični uveljavitvi v demokratični družbi pogosto niso neposredno izražale družbenih okoliščin ali nanje vplivale, je potrebno poudariti, da so razumevanja in teorije javnosti in javnega mnenja zgodovinsko določeni, in ravno zato je vsako posploševanje tako težavno. Od vsega začetka sta javnost in javno mnenje ne le *politično relevantna*, ker vedno na določen način vključujeta odnos do oblasti, ampak tudi *politično problematična*, ker je ta odnos vedno zgodovinsko pristransko določen.

Paradoksalno lahko univerzalnost pojmov javnost in javno mnenje, ki jo ne morejo doseči teorije, brez težav zagotovi empirično raziskovanje "javnega mnenja". Za pomemben del zgodovine in teorij so na primer značilna prizade-

vanja, da bi omejili pomen "javnosti" na določene skupine posameznikov, ki so sposobni oblikovati in izražati "javno mnenje", in da bi izključili ne dovolj izobražene, politično nekompetentne ali nasploh premalo racionalne. Oba pojma se pogosto pojavljata v pomenu, ki zavrača univerzalno zahtevo vseh segmentov družbe po participaciji v komunikacijskih procesih, ki naj bi jo omogočala ustrezna organizacija in nadzor delovanja medijev. V teoriji javnost in javno mnenje nista definirana kot generična pojma, ki bi ju bilo mogoče zgodovinsko specifično operacionalizirati in empirično identificirati.

Po drugi strani sta javnost in še posebej javno mnenje v empiričnem raziskovanju uporabljana kot "univerzalna" operacionalna pojma, ki sicer ne omogočata identifikacije javnosti ali javnega mnenja kot specifičnega predmeta ali entitete (npr. kot političnih akterjev ali aktivnosti), različnih od tistih segmentov družbe oz. njihovih dejavnosti, ki ne sodijo v javnost in javno mnenje, pač pa preprosto enačita javno mnenje z rezultatom javnomnenjskih glasovanj in javnost s populacijo, iz katere je bil izbran (reprezentativni) vzorec posameznikov. Lahko bi rekli, kajpak ironično, da je taka operacionalistična konceptualizacija manj "politično problematična", saj pušča ob strani vsako sistematično pristranskost (v vzorčenju, ne pa pri izbiri vprašanj) s tem, da izključuje postopke, ki lahko povzročijo pristranskost – torej teorijo nasploh. Blumer je pred pol stoletja dokazoval, da so v takem raziskovanju "izsledki, ki so rezultat postopka ali uporabe instrumenta, obravnavani, kot da konstituirajo predmet raziskovanja (...); sam postopek določa njegov lastni cilj" (Blumer 1948, 543).

Ali je potem upanje za kovergenco dveh dominantnih tradicij 20. stoletja danes kaj manj utopično kot pred pol stoletja? Na to vprašanje bomo morda lahko odgovorili v naslednjem stoletju.

LITERATURA

- Allport, Floyd H. 1937. Toward a Science of Public Opinion. *Public Opinion Quarterly* 1, 1, 7-23.
- Arendt, Hannah. 1958/1989. *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Aronowitz, Stanley. 1993. Is a Democracy Possible? The Decline of the Public in the American Debate. V B. Robins (ur.), *The Phantom Public Sphere*, 75-92. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Baker, K.M. 1990. Public Opinion as Political Invention. V *Inventing the French Revolution: Essays on French Political Culture in the Eighteenth Century*, 167-199. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berelson, Bernard. 1952. Democratic Theory and Public Opinion. *Public Opinion Quarterly*. Fall, 313-330.
- Berelson, Bernard, in Morris Janowitz, ur. 1950. *Reader in Public Opinion and Mass Communication*. New York: The Free Press.
- Berelson, Bernard, Paul Lazarsfeld, in William McPhee. 1954. *Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Election*. Chicago: University of Chicago Press.
- Binkley, Robert C. 1928. The Concept of Public Opinion in the Social Sciences. *Social Forces* 6, 389-396.
- Blumer, Herbert. 1946/1966. The Mass, The Public, and Public Opinion. V B. Berelson, M. Janowitz (ur.), *Reader in Public Opinion and Mass Communication*, 43-50. New York: The Free Press.

- Blumer, Herbert. 1948. Public Opinion and Public Opinion Polling. *American Sociological Review* 13, 542-554.
- Bourdieu, Pierre. 1979. Public Opinion Does Not Exist. V A. Mattelart, S. Siegelau (ur.), *Communication and Class Struggle*. Vol. 1. New York: International General.
- Bryce, James. 1880/1924. *The American Commonwealth*. New York: Macmillan.
- Calhoun, Craig, ur. 1992. *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge: The MIT Press.
- Childs, Harwood L. 1939. "By Public Opinion I Mean" - . *The Public Opinion Quarterly*, April, 327-336.
- Childs, Harwood L. 1965. *Public Opinion: Nature, Formation, and Role*. Princeton, NJ: D. van Nostrand.
- Coleman, James. 1978. Sociological Analysis and Social Policy. V T. Bottomore in R. Nisbet (ur.), *A History of Sociological Analysis*, 677-703. New York: Basic Books.
- Cooley, Charles Horton. 1909. *Social Organization: A Study of the Larger Mind*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Dewey, John. 1927/1991. *The Public and Its Problems*. Athens: Swallow Press.
- Dewey, John. 1931. *Philosophy and Civilization*. New York: Minton and Balch.
- Freund, Julien. 1978. German Sociology in the Time of Max Weber. V T. Bottomore, R. Nisbet (ur.), *A History of Sociological Analysis*, 149-186. New York: Basic Books.
- Ginsberg, Benjamin. 1986. *The Captive Public: How Mass Opinion Promotes State Power*. New York: Basic Books.
- Habermas, Jürgen. 1962/1989. *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana: ŠKUC.
- Habermas, Jürgen. 1980. *Teorija i praksa*. Beograd: BIGZ.
- Habermas, Jürgen. 1981. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen. 1990. Vorwort zur Neuauflage. *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen. 1994. Predgovor k novi izdaji Strukturnih sprememb javnosti (1990). *Javnost-The Public* 1, 1-2, 23-42.
- Hardt, Hanno. 1992. *Critical Communication Studies. Communication, History and Theory in America*. London: Routledge.
- Hardt, Hanno. 1996. The Making of the Public Sphere. Class Relations and Communication in the United States. *Javnost-The Public* 3, 1, 7-23.
- Held, David. 1987. *Models of Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Hennis, Wilhelm. 1957. *Meinungsforschung und repräsentative Demokratie. Zur Kritik politischen Umfragen*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Herbst, Susan. 1993. The Meaning of Public Opinion: Citizen's Constructions of Political Reality. *Media, Culture and Society* 15, 437-454.
- Holston, James, in Arjun Appadurai. 1996. Cities and Citizenship. *Public Culture* 8, 2 (19), 187-204.
- Huckfeldt, Robert, in John Sprague. 1995. *Citizens, Politics, and Social Communication. Information and Influence in an Election Campaign*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Katz, Elihu. 1957. The Two-Step Flow of Communication: An Up-To-Date Report on an Hypothesis. *Public Opinion Quarterly* 21, 1, 61-78.
- Keane, John. 1992. *Mediji in demokracija*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Lasch, Christopher. 1995. Journalism, Publicity and the Lost Art of Argument. *Media Studies Journal* 9, 1, 81-92.
- Lasswell, Harold. 1957. The Impact of Public Opinion on Our Society. *Public Opinion Quarterly* 21, 1, 33-38.
- Lazarsfeld, Paul. 1957. Public Opinion and Classical Tradition. *Public Opinion Quarterly* 21, 1, 39-53.
- Lazarsfeld, Paul, Bernard Berelson, in Hazel Gaudet. 1940. *The People's Choice*. New York: Columbia University Press.
- Lippmann, Walter. 1922/1960. *Public Opinion*. New York: MacMillan.

- Lowery, Shearon, in Melvin L. DeFleur. 1983. *Milestones in Mass Communication Research*. Media Effects. New York: Longman.
- Luhmann, Niklas. 1969. *Legitimation durch Verfahren*. Neuwied: Luchterhand.
- McQuail, Denis, in Sven Windahl. 1993. *Communication Models*. London: Logman.
- Mill, John Stuart. 1859/1994. *O svobodi*. Ljubljana: Studentska organizacija univerze.
- Mills, C. Wright. 1956. *The Power Elite*. New York: Oxford University Press.
- Noelle-Neumann, Elisabeth. 1979. *Öffentlichkeit als Bedrohung*. Uredil J. Wilke. Freiburg: Karl Alber.
- Noelle-Neumann, Elisabeth. 1993. *The Spiral of Silence. Public Opinion – Our Social Skin*. Chicago: University of Chicago Press (Second Edition).
- Otto, Ulla. 1966. Die Problematik des Begriffs der Öffentlichen Meinung. *Publizistik* 2, 99-130.
- Park, Robert E. 1904/1972. *The Crowd and the Public*. Uredil H. Elsnor, Jr. Chicago: University of Chicago Press.
- Peters, John Durham. 1993. Distrust or Representation: Habermas on the Public Sphere. *Media, Culture and Society* 15, 541-571.
- Price, Vincent. 1992. *Public Opinion*. Newbury Park, CA: Sage.
- Robins, Bruce. 1993. Introduction. V B. Robins (ur.), *The Phantom Public Sphere*, i-xxvi. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rousseau, Jean Jacques. 1762/189.. *Contrat social ou principes du droit politique*. Paris: Garnier.
- Rousseau, Jean Jacques. 1762/1960. *Družbena pogodba*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Schmidtchen, Gerhard. 1959. *Die befragte Nation. Über den Einfluss der Meinungsforschung auf die Politik*. Freiburg: Romabach.
- Sennett, Richard. 1978. *The Fall of Public Man. On Social Psychology of Capitalism*. New York: Vintage Books.
- Speier, Hans. 1995. *The Rise of Public Opinion*. V R. Jackall (ur.), *Propaganda*, 26-46. New York: New York University Press.
- Splichal, Slavko. 1981. *Množično komuniciranje med svobodo in odtujitvijo*. Maribor: Obzorja.
- Splichal, Slavko. 1981a. Od javnog do slobodnog mnjenja. O kategorijama građanskog društva u "revolucionarnoj" komunikologiji. *Naše teme* 25, 10, 1609-1616.
- Splichal, Slavko. 1987. "Public Opinion" and the Controversies in Communication Science. *Media, Culture and Society* 9, 2, 237-261.
- Splichal, Slavko. 1994. Pomlad javnosti. *Javnost-The Public* 1, 1, 7-22.
- Tocqueville, Alexis de. 1840/1912/1995. *Democracy in America*.
<http://darwin.clas.virginia.edu/~tsawyer/DETOC/> [Originally scanned and corrected by Thomas G. Roche at The University of Virginia 6/15/95 from Democracy in America, by Alexis de Tocqueville; tr. by Henry Reeve. New York: D. Appleton, 1912.]
- Tönnies, Ferdinand. 1922. *Kritik der öffentlichen Meinung*. Berlin: Julius Springer.
- Vreg, France. 1980. *Javno mnenje in samoupravna demokracija*. Maribor: Obzorja.
- Wilson, Francis Graham. 1962. *A Theory of Public Opinion*. Chicago: Henry Regnery.
- Zaller, John R. 1992. *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zolo, Danilo. 1992. *Democracy and Complexity. A Realist Approach*. University Park: Pennsylvania State University Press.